

Cultuurhistorisch tijdschrift

OudRhenen

Rhenen-Achterberg-Elst ■ jaargang 41 ■ nummer 2 ■ mei 2022

De Vroedvrouwen van Rhenen

Heleen Ankersmit: onderduik in Rhenen
Hercules Segers, gezicht op Amersfoort?
Wijkcentrum Rhenen-Hoog 50 jaar

Van de redactie

Beste lezer van Oud Rhenen,

Na enkele weken van warmere temperaturen bevinden wij ons op dit moment weer tijdelijk in een koudefront. Toch is het tijd voor de lente-uitgave van een nieuwe Oud Rhenen. De redactie is meer dan verheugd over het feit dat zij bij de totstandkoming van deze editie van Oud Rhenen weer heeft kunnen putten uit een overvloedig en gevarieerd aanbod van artikelen. Het geeft een mooi beeld van hoeveel verschillende lezers ons blad heeft. Het oorspronkelijke uitgangspunt van 32 pagina's werd daardoor 48 pagina's.

Wij kunnen altijd nieuw materiaal gebruiken, dus blijft u ons alstublieft voorzien van artikelen die gaan over de geschiedenis en culturele aspecten van Rhenen, Elst en Achterberg. Dat geldt ook voor de invulling van de rubrieken, want ook kleine bijdragen zijn welkom. En stuurt u ons vooral ook veel beeldmateriaal!

Oud Rhenen is een blad voor en door leden. Het moet toegankelijk, leeswaardig en inspirerend zijn. Daar blijven wij als onafhankelijke redactie aan werken, geholpen door uw inbreng en de geweldige steun van onze redactieraad.

Artikelen die onderzoeksresultaten van recent historisch onderzoek presenteren hebben de voorkeur.

- Het artikel moet toegankelijk, leeswaardig en inspirerend zijn;
- het artikel is niet te lang (1.500 tot maximaal 3.500 woorden) en rijk geïllustreerd;
- het artikel moet voor de geschiedschrijving van Rhenen, Achterberg en Elst als geheel van belang zijn;
- aanleveren in Word, afbeeldingen minimaal 300dpi.

E-mailadres: redactie@oudrhenen.nl

Inhoud

In dit nummer....

4 Heleen Ankersmit: Onderduik in Rhenen

Heleen Ankersmit, dochter van een Deventer textielabrikant, werd overtuigd marxiste en communiste en was actief in verwante organisaties. Hierdoor moest zij in WO II onderduiken bij een Rhenens doktersgezin.

13 Wijkcentrum Rhenen- Hoog 50 jaar

Vijftig jaar geleden werd het Wijkcentrum Rhenen-Hoog feestelijk geopend. In 2007 fuseerden hervormd en gereformeerd Rhenen en gingen samen verder als de Ontmoetingskerk. Dat is de nieuwe en huidige naam van dit gebouw.

30 Het Gasthuis te Rhenen 2e helft van de 16e eeuw

De rol van het gasthuis wordt beschreven via raadpleging van 16e-eeuwse archieven. Het gasthuis was een zelfstandige stichting, bestuurd door 2 gasthuismeesters. De bijbehorende kapel is pas in 1947 afgebroken.

35 De vroedvrouwen

Mirjam Groenendijk beschrijft de ontwikkeling van het vak van vroedvrouw vanaf de 15e eeuw. Verloskundige praktijken waren nauwelijks ontwikkeld. Zuigelingensterfte en kraamvrouwenkoorts met dodelijke afloop waren eeuwenlang aan de orde van de dag.

En verder....

- 10 Hercules Segers, Gezicht op Amersfoort?
- 19 Project Erfgoed Educatie Rhenen
- 23 Een wandeling in Elst
- 25 Kunstenaars van Rhenen
- 26 De virtuele Cunerakerk in de steigers
- 39 Boekrecensie: Tot de laatste man en de laatste patroon
- 40 Wie weet iets over ...
- 41 Vroeger en nu
- 42 In Memoriam Lidy Bultje
- 43 In Memoriam Henk Gieszen
- 44 Uit het HVOR-bestuur
- 45 Verantwoording
- 46 Colofon
- 46 Errata

Afbeelding voorblad: Geboorte van de Maagd, La Fleur des Histoires, Jean Mansel 1446-1451, zie ook pagina 35

Heleen Ankersmit: onderduik in Rhenen

Onderduik op Remmerden aan de Rijn: Heleen Ankersmit en de rol van de familie Berdenis van Berlekom-Tilanus

Op vrijdag 25 augustus 1944 klonk om 6.52 u op station Rhenen het fluitsignaal van Jan Cornelis Roskam, stationschef van de Nederlandse Spoorwegen en destijds gedetacheerd te Rhenen. De trein vertrok richting Utrecht. Een van de 'reizigers' in de goederenwagon was Gerharda Johanna Helena ('Heleen') Ankersmit, die de maandag ervoor in Rhenen was overleden en op die vrijdag, gekist en wel, op de trein werd gezet richting Amsterdam en Driehuis. Dat was nog net voordat in september 1944 de dienstverlening per spoor vanuit Rhenen zou worden stopgezet. Begravenisondernemer Gijsbertus ('Bep') Jan Hendrik Smit deed op 21 augustus aangifte van haar overlijden bij de gemeente Rhenen. NSB'er Thomas Albertus Dijkstra was destijds burgemeester van Rhenen, maar meestal afwezig. Hij zal de aangifte niet in ontvangst hebben genomen en zich dus niet hebben afgevraagd wie de overledene eigenlijk was.

Wie was deze Heleen Ankersmit, onder welke naam zij nationaal en internationaal bekend staat, hoe kwam zij in Rhenen terecht, was zij onderduikster, bij wie verbleef zij dan en wat is er uiteindelijk met haar gebeurd?

Wie was Heleen Ankersmit?

Heleen Ankersmit werd geboren op 20 oktober 1869 in Deventer als vierde kind en oudste dochter van 13 kinderen. Haar vader, Hendrik Jan Ankersmit III (1834-1905), was textielabrikant en haar moeder was Anna Maria Elisabeth van Werle (1842-1902). Haar vader was met twee broers eigenaar van een textielabriek, een onderneming die uiteindelijk tot de grootste van Deventer zou uitgroeien, maar in 1965 als zodanig werd opgeheven. Hij was een vooraanstaand burger van Deventer en liberaal raadslid van 1873 tot 1903. Over de jeugd en adolescentie jaren van Heleen in Deventer is weinig bekend. Zij heeft ongetwijfeld een goede opvoeding gekregen en volgde mogelijk de meisjes-hbs in Deventer. Via haar vader kwam Heleen waarschijnlijk al vroeg in contact met de werkomstandigheden in de fabriek, die desondanks in die tijd toch wel als 'sociaal' werden gezien. Zij bleef thuis wonen, in Deventer en later in Olst, totdat haar beide ouders waren overleden en zij haar eigen weg kon volgen.

Treinstation Rhenen ca 1950. Bron: Fotocoll. HVOR

In februari 1906 kwam Heleen, inmiddels 36 jaar oud, in contact met Frank van der Goes (1859-1939), journalist, theoretisch marxist en oprichter van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP), die in Deventer enkele lezingen hield. Zij was zeer onder de indruk van hem en zijn socialistische gedachtegoed. Zij besloot in 1907, als eerste vrouw in Deventer, lid te worden van de SDAP. Een flinke stap, die niet in goede aarde viel bij de progressief-liberale familie Ankersmit. Door het overlijden van haar ouders werd Heleen echter min of meer financieel onafhankelijk en kon zij zelf haar toekomst vormgeven. En dat deed ze ook.

In 1908 vertrok Heleen naar Amsterdam, waar zij ging werken op het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen. Aanvankelijk huurde zij woonruimte bij geestverwanten, zoals de familie Wegerif en Jo Gosschalk-Bonger, die kort getrouwd was met Theo van Gogh, de broer van Vincent van Gogh (1853-1890). Heleen werd onmiddellijk lid van de Sociaal-Democratische Studieclub waar zij veel geestverwanten ontmoette. Haar talent en drive voor de progressieve zaak werd snel herkend en in 1909 werd zij tot secretaris verkozen van de overkoepelende Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs (BSDVC). Zij begon lezingen te houden (wat zij heel goed kon) en artikelen te schrijven over de positie van vrouwen, over vrouwenarbeid en over het toen actuele vrouwenkies-

H.J. Ankersmit III, mede-directeur Ankersmit Textiel-fabriek Deventer Bron: Fotocoll. W. Ankersmit, Deventer

Heleen Ankersmit ca. 1890 Bron: Wieiswie in Overijssel

recht. Het is in deze periode, zo rond 1910, dat zij kennis maakte met Mathilde ('Thiele') Wibaut-Berdenis van Berlekom (1862-1952), de echtgenote van de latere Amsterdamse wethouder voor Volkshuisvesting Florentinus ('Floris') Marinus Wibaut (1859-1936), en voorzitter van de BSDVC. Samen werden zij internationaal secretaris van deze organisatie en vertegenwoordigden deze in het buitenland. Mathilde en Heleen werden ook persoonlijk goede vrienden en dat kwam haar aan het eind van haar leven nog goed van pas. Samen met Mathilde zette Heleen zich ook in voor het vrouwenkiesrecht, nam deel aan menig demonstratie en mede-organiseerde in Amsterdam het Volkspetitionnement voor het vrouwenkiesrecht van 1914. Op 8 maart 1914 sprak zij als enige vrouw gepassioneerd het van toehoorders uitpuilende Paleis voor Volksvlijt over dit onderwerp toe.

Gedurende de periode 1910-1920 radicaliseerde Heleen Ankersmit en kreeg zij steeds meer sympathie voor het communistische gedachtegoed, met name door haar internationale contacten. Daarom werd haar in 1915 bij de voorbereiding van de derde internationale vrouwenconferentie in Berlijn de toegang tot het toenmalige Duitsland ontzegd. In 1918 was zij echter zo ver vervreemd van het socialistische gedachtegoed dat zij uiteindelijk al haar functies en lidmaatschappen (BSDVC, SDAP) neerlegde. Zij concentreerde zich op het communisme en haar

Heleen Ankersmit als lid van het Amsterdams Comité voor het Volkspetitionnement voor het vrouwenkiesrecht (1911) Bron: Atria, Amsterdam

'nieuwe' vrienden, zoals het echtpaar Richard ('Rik') Roland Holst en Henriëtte van der Schalk, dat haar communistische idealen deelde. In dit kader nam zij in 1921 deel aan de internationale vrouwenconferentie in Moskou, waar zij o.a. bevriend raakte met de vrouw van Vladimir Lenin, Nedezjda ('Nadja') Konstantinovna Kroepska, met wie zij een jarenlange correspondentie voerde. Ook werd zij in die tijd lid van de Communistische Partij Holland, een voorloper van de CPN.

In de jaren twintig van de vorige eeuw kreeg Heleen een functie als administratrice van de Nederlandse Vereniging tot bevordering der Belangen van Verpleegsters en Verplegers Nosokómos en kwam haar leven in een iets rustiger vaarwater. In 1929 liep haar baan af en reisde zij op eigen kosten naar de Sovjet-Unie om er het schoolsysteem te bestuderen. Zij deed daar in 1931 een 'boekje' over open, dat een gemengde pers kreeg. Twee jaar later deed zij verslag van haar reis in een brochure van de Vereniging Vrienden der Sovjet-Unie, waarin zij enthousiast sprak over de nieuwe maatschappijvorm daar, overigens zonder politiek stelling te nemen. Uiteindelijk kwam Heleen als vrijwilliger terecht bij de Marxistische Arbeiders School in Amsterdam, waar zij toezichthouder werd in de bibliotheek en informatiespecialist in de leeszaal. In de wandelgangen werd Heleen daar 'Lee' of 'Tante Lee' genoemd, zo noemde de publicist en communist Henk Gortzak (1908-1989). Op 12 januari 1932 ging Heleen in het net opgeleverde 'Nieuwe Huis' wonen, een coöperatieve woning in de stijl van de Amsterdamse School aan het Roelof Hartplein 4, met een aparte vleugel voor alleenstaande vrouwen. Volgens haar Amsterdamse gezinskaart woonde zij daar totdat op 23 september 1941 haar persoonsbewijs werd ingenomen. Op deze kaart is ook aangegeven dat zij niet eerder gehuwd is geweest. Gedurende WO II werd het allengs lastiger en gevaarlijker voor haar om in Amsterdam te blijven omdat zij communiste was.

Poster SDAP congres in Amsterdam (1910) met Heleen Ankersmit als spreker en Albert Hahn met een politieke tekening. Bron: Wikimedia Commons

Mathilde Wibaut op jongere leeftijd Bron: Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland

Heleen Ankersmit spreekt op 8 maart 1914 in het Paleis voor Volksvlijt. Bron: Coll. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, reponr. 5360888

Waarom ging Heleen Ankersmit naar Rhenen?

Het is onbekend wanneer Heleen Ankersmit naar Rhenen is gegaan. Het kan een vriendenbezoek geweest zijn. Meer waarschijnlijk is het dat Heleen Ankersmit na de inname van haar persoonsbewijs (reden onbekend) op 23 september 1941 besloot Amsterdam te verlaten omdat het voor haar, met haar communistische achtergrond en sympathieën, daar te gevaarlijk werd. De Communistische Partij van Nederland werd na de Duitse inval in mei 1940 onmiddellijk verboden, maar de leden zetten ondergronds hun activiteiten voort en startten bijvoorbeeld de gesticilde verzetskrant *De Waarheid*. Na de Februaristaking in 1941, als reactie op de eerste grote razzia op joden in Amsterdam, werd de jacht op (voormalige) communisten en sympathisanten door de bezetter geïntensiveerd en misschien was dat wel het moment waarop Heleen Ankersmit besloot onder te duiken. Maar hoe kwam zij uiteindelijk in Rhenen terecht?

Voor de oorlog had Heleen Ankersmit een langjarige vriendschap onderhouden met Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom (1862-1952). Haar echtgenoot Floris Wibaut was afkomstig uit Vlissingen, houthandelaar van beroep, en Mathilde en hij togen in 1904 naar Amsterdam. Aanvankelijk had hij liberale sympathieën, maar allengs bekende hij zich tot het socialistische gedachtegoed. In Amsterdam werd hij een van de

Heleen Ankersmit 1936
Bron: *Een maand in de Sowjet-Unie*, H. Ankersmit

voormannen van de SDAP en uiteindelijk wethouder Volkshuisvesting met een bijna onaantastbare status. Hij kreeg de bijnaam 'De Machtige' (Wie bouwt? Wibaut!). Heleen maakte kennelijk deel uit van de 'inner circle' van Floris Wibaut en zijn vrouw Mathilde. Zo behoorde Heleen tot de genodigden bij de herdenkingsbijeenkomst in Amsterdam bij gelegenheid van zijn overlijden in 1936.

Heleen Ankersmit (rechts) als toezichthouder in het leeszaaltje van de Marxistische Arbeidersschool Bron: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, reponr. 5376131

Mathilde Berdenis van Berlekom werd in 1862 geboren als derde van negen kinderen van een vooruitstrevend echtpaar, de arts Johan Pieter Berdenis van Berlekom (1832-1903) en zijn vrouw Josina van den Broecke (1836-1878) uit Middelburg. Mathilde volgde een onderwijzersopleiding en deed een studie Nederlands. In de eerste decennia van de 20ste eeuw was zij actief in de strijd voor het vrouwen- en algemeen kiesrecht en daarin vond zij een goede strijdmakker in Heleen Ankersmit. Uit die tijd dateert hun vriendschap. Samen zetten zij zich later ook in voor de vrouwenzaak via de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs (BSDVC) totdat de Duitse inval hun activiteiten onmogelijk maakte. Daar waar Mathilde sociaaldemocratische sympathieën had en haar man Floris Wibaut in deze volgde, radicaliseerde Heleen Ankersmit in communistische richting. Toch heeft hun wederzijdse vriendschap hier niet onder geleden. Toen Heleen na de Februaristaking in 1941 vreesde opgepakt te worden, heeft Mathilde haar hoogstwaarschijnlijk een

onderduikmogelijkheid voorgesteld of geboden bij haar jongere broer Johannes Jacobus ('Jo') Berdenis van Berlekom en zijn vrouw in Rhenen.

Het Nieuwe Huis aan het Roelof Hartplein in Amsterdam
Bron: Wikipedia

Familie Berdenis van Berlekom (B van B) in Middelburg (1892); Jo B van B met zoon op de arm; Floor Wibaut staat naast Jo B van B, Eetje Tilanus zittend voor Floor Wibaut, Thiele Wibaut-BvB links van de grote rieten stoel.

Bron: Fotocoll. A.A. de Veer, Utrecht

Onderduik bij de familie Berdenis van Berlekom

Deze Jo Berdenis van Berlekom was geboren te Middelburg in 1865 en werd vernoemd naar zijn grootvader. Hij werd net als zijn vader arts en praktiseerde aanvankelijk met veel waardering in Middelburg en later in Den Haag.

De familie had stevige Zeeuwse wortels en behoort tot op de dag van vandaag tot het Nederlands' Patriciaat. Jo trouwde in 1891 met Elisabetha Cornelia ('Eetje') Tilanus (1867-1911). Zij kregen drie kinderen. Nadat zijn vrouw in 1911 was overleden, huwde Jo in 1912 in Den Haag met haar zuster Pauline Johanna ('Pau') Tilanus (1871-1948). Zij gingen wonen in Den Haag. Dit huwelijk bleef kinderloos. Pau was in haar jonge jaren net als haar schoonzus Mathilde actief geweest in de vrouwenbeweging en had kennelijk ook progressieve opvattingen. Dokter Berdenis

van Berlekom was niet alleen praktiserend huisarts, maar zette zich ook in voor diverse medisch-opvoedkundige

organisaties en voor geneeskundig onderzoek. Over zijn politieke voorkeur is weinig bekend; wel kwam hij uit een vooruitstrevende familie.

Echtpaar Berdenis van Berlekom-Tilanus in de tuin van hun woonboerderij aan de Rijn

Bron: Fotocoll. A.A. de Veer, Utrecht

Woonboerderij (ca. 1936) familie Berdenis van Berlekom, thans restaurant Het Kalkoentje

Bron: Fotocoll. Fotocollectie HVOR

Na zijn pensioen in 1926 zochten Johannes en zijn vrouw Pauline een rustige levensavond en vonden in boerderij Rijnzicht op Remmerden een perfecte locatie. Zij kochten de boerderij met schuur van de familie Wisgerhof, voorheen Remmerden 143, thans Utrechtsestraatweg 143. Voordat zij naar Rhenen verhuisden moest de boerderij

geschikt gemaakt worden voor bewoning en dus maakten zij eerst drie maanden na zijn pensionering een reis met een vrachtboot op de Middellandse en Zwarte Zee samen met hun nichtje Antonetta Josina ('Tonnie') Berdenis van Berlekom (1903-1990) en haar verloofde Gerrit Willem de Veer (1903-1970) uit Den Haag. Deze jongelui werden later de ouders van Aart de Veer (1940), die jarenlang in Rhenen in de Ericalaan heeft gewoond en daar een galerie had (Studio Arborhenum).

Pau en haar nichtje Tonnie maakten een reisverslag van die reis en gaven daarin ook commentaar op de politieke ontwikkelingen in de mediterrane landen en Europa in het algemeen. In hun Rhenense periode had het echtpaar Berdenis van Berlekom-Tilanus twee dienstbodes in dienst, Anna (1895-1990) en Petronella ('Piet', 1893-1972) Verwoert uit Elst. Het was een erudiet echtpaar, dat door de jaren heen een uitgebreide bibliotheek had opgebouwd met onder meer ook Franse en Duitse boeken. Jo praktiseerde in Rhenen niet meer als arts, maar was nog wel als secretaris betrokken bij de oprichting van het Medisch Studiegenootschap Rheuma van de Nederlandse Vereeniging tot Reumatiek-bestrijding. Het echtpaar leed verder een rustig, teruggetrokken en opvallend bestaan aan de Rijn op Elst-Remmerden, een perfecte locatie voor een onderduikadres.

De laatste jaren van Heleen Ankersmit

Het is heel waarschijnlijk dat Heleen Ankersmit na aankomst in Rhenen in 1941 naar het huis van de familie Berdenis van Berlekom is gegaan en daar heeft gewoond. Voor de buurt is haar verblijf onopgemerkt gebleven. De overburen, de familie Van Miltenburg, hadden veel kin-

deren en hadden zelf een onderduiker in huis (Leo Onderwater). De kinderen kunnen zich niets van de aanwezigheid van Heleen herinneren. Overigens sprak men in die tijd onderling niet over onderduikers. Wel is overgeleverd dat de 'oude dokter' zo nu en dan bij de familie Van Miltenburg aan huis kwam voor medische kwesties. De familie Berdenis van Berlekom leefde zeer op zichzelf en vooral aan de Rijnzijde, waardoor de aanwezigheid van een derde bewoner niet snel kon worden opgemerkt door buitenstaanders. De kans is evenwel groot dat de dienstbodes Heleen Ankersmit hebben gezien/ontmoet. Vanzelfsprekend vinden we Heleen Ankersmit niet terug in het gemeentelijk bevolkingsregister. Toch is het het meest waarschijnlijk dat Heleen Ankersmit bij de familie Berdenis van Berlekom verbleef.

Zeker is dat Heleen Ankersmit op maandag 21 augustus 1944 in het huis van de familie Berdenis van Berlekom is overleden. Het overlijden is aangemeld bij de gemeente door begrafenisondernemer Bep Smit, die daarbij aangaf dat Heleen in Amsterdam woonachtig was. Kennelijk is er ook bericht van haar overlijden naar Amsterdam gegaan omdat dat nog wordt vermeld op haar gezinskaart aldaar. Het was een natuurlijk overlijden; anders zou de politie er aan te pas zijn gekomen. Van haar overlijden getuigt een pagina uit de administratie van de firma Smit. Daarin is ook aangegeven dat zij op de leeftijd van 74 jaar ten huize van dokter Berdenis van Berlekom, Utrechtsestraatweg 143 (Elst-Remmerden] is overleden. Deze notitie legde het directe verband tussen Heleen Ankersmit en de broer van Mathilde Berdenis van Berlekom, dokter Jo Berdenis van Berlekom.

Wellicht heeft dokter Berdenis van Berlekom laten weten dat Heleen gecremeerd wilde worden, iets wat in die tijd bijzonder was. Daartoe moesten wel bijzondere maatregelen worden genomen. Zo moest het stoffelijk overschot luchtdicht in een zinken binnenkist per spoor vanuit Rhenen worden vervoerd naar de enige plek waar destijds crematies werden toegestaan (gedoogd), het crematorium

Westerveld in Driehuis. Dokter Berdenis van Berlekom en/of de fa. Smit hebben kennelijk contact gehad met de familie Ankersmit over de verdere gang van zaken, want de firma Smit kon de rekening voor de diverse werkzaamheden naar de neef van Heleen, de toenmalige directeur van tapijtfabriek Ankersmit, H.J. Ankersmit IV (1895-1982), in Deventer sturen. Op de notitie van Smit is precies aangegeven op welke dag

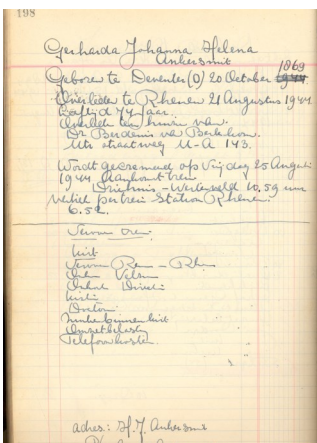
en wanneer de trein uit Rhenen vertrok (6.52 u), hoe laat het stoffelijk overschot van Heleen Ankersmit op het station Driehuis-Westerveld zou arriveren (10.59 u) en wanneer de crematie zou plaatsvinden.

De crematie van Heleen Ankersmit

Vanuit Rhenen werd het stoffelijk overschot van Heleen Ankersmit per trein naar het emplacement aan de De Ruijterkade in Amsterdam gereden (verzamellocatie) en overgebracht met een speciale 'katafalkwagen' naar Driehuis-Westerveld. Rond 11 uur in de ochtend van vrijdag 25 augustus 1944, de dag van de bevrijding van Parijs, arriveerde de trein met het stoffelijk overschot van Heleen Ankersmit op het station Driehuis-Westerveld. Dit station was sinds 1885 in gebruik en verbond Santpoort en IJmuiden, de zogenaamde 'vischlijn'. Vanaf het station is het maar een korte afstand tot de begraafplaats en het crematorium. De begraafplaats zelf werd in 1890 opgericht en is een van de oudste particuliere begraafplaatsen op algemene grondslag in Nederland. Het bekende crematorium werd in 1913 gebouwd onder architectuur van Marius Poel (1876-1931). De eerste crematie werd in 1914 verricht.

Vele bekende Nederlanders zijn er gecremeerd waaronder Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Anthony Fokker, Isaac Israëls, Aletta Jacobs, Anton Pieck, Maarten Toonder en Max Euwe, om er een paar te noemen. Eduard Douwes Dekker (1820-1887) was de eerste Nederlander die gecremeerd werd. Dat gebeurde destijds in Gotha (Dld) omdat het in 1887 in Nederland nog niet was toegestaan, maar zijn as is op het gedenkpark van Westerveld bijgezet. Het waren vooral mensen uit progressieve, socialistische of communistische kring die er destijds voor kozen om gecremeerd te worden zoals Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Henk Sneevliet en Floris Wibaut. Crematie was destijds strikt genomen illegaal, maar het werd in Westerveld gedoogd. Pas in 1953 werd een tweede crematorium gebouwd (Dieren) en in 1955 werd crematie bij wet geregeld. Het verbaast dus niet dat Heleen Ankersmit van tevoren had aangegeven dat zij net als vele anderen uit haar progressieve kring ook gecremeerd wilde worden. Zij had niets met religie en dat heeft zij tot het einde toe volgehouden. Waar de as van Heleen Ankersmit is gebleven is onbekend.

Of bij de crematie veel van haar vrienden uit Amsterdam aanwezig zijn geweest, is niet waarschijnlijk; zij zaten net als Heleen Ankersmit vermoedelijk ergens in Nederland ook in onderduik. Het is ook niet bekend of haar onderduikgevers, Jo en Pau Berdenis van Berlekom-Tilanus, met het stoffelijk overschot zijn meegegaan in de wetenschap dat er maar weinig familieleden aanwezig zouden (kunnen) zijn. Heleen Ankersmit was immers met haar familie gebrouilleerd vanwege haar progressieve denkbeelden, maar niet zo ernstig dat de rekening van transport van Rhenen naar Westerveld door de firma Smit

Notitie begrafenisondernemer Bep Smit (1944)

Bron: HVOR / Berto Smit, Rhenen

uit Rhenen niet naar haar neef Hendrik Jan Ankersmit IV in Deventer ter afdoening kon worden gestuurd. Deze fabrikant zat ten tijde van de oorlog in het verzet, werd in 1945 locoburgemeester van Deventer en later Tweede Kamerlid voor de VVD en Dijkgraaf van het Waterschap Salland. Een gemaal aan de zuidkant van Deventer is naar hem vernoemd.

De laatste jaren van de familie Berdenis van Berlekom en het lot van hun huis op Remmerden

Jo Berdenis van Berlekom en Pau Tilanus hebben na de oorlog nog tot 1948 in hun boerderij (Rijnhoeve) aan de Rijn op Remmerden gewoond. Op een gegeven moment werd Pau ongeneeslijk ziek en besloot het echtpaar te kiezen voor een gelijktijdig en zelfgekozen levenseinde. Dat gebeurde op 7 april 1948. Hun overlijden is de volgende dag bij de gemeente Rhenen aangegeven door de dienstdoende wachtmeester eerste klas van de Rijkspolitie, Klaas Gerssen. Deze wachtmeester is er waarschijnlijk bijgehaald omdat het een overlijden onder ongebruikelijke omstandigheden betrof en daarvan een politierapport moest worden opgemaakt, dat overigens nog niet gevonden is. Opmerkelijk is dat het tijdstip van overlijden van Pau Tilanus, 76 jaar, en Jo Berdenis van Berlekom, 82 jaar, op respectievelijk 11.30 u en 11.45 u van 7 april 1948 is bepaald. Het is niet bekend of er iemand bij het overlijden aanwezig was om dit zo nauwkeurig vast te stellen. Naar zeggen hebben de dienstbodes het overleden echtpaar ontdekt.

Beide echtelieden Berdenis van Berlekom zijn begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Utrechtsestraatweg in Elst in een gezamenlijk graf. Hun grafsteen, modern voor die tijd (1948), heeft de diverse ruimingen en herinrichtingen van de begraafplaats overleefd. In een advertentie in het Algemeen Handelsblad van 13 april betuigen Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom en de rest van de familie Berdenis van Berlekom hun medeleven met het overlijden van het echtpaar. Of zij aanwezig waren op de begrafenis in Elst is niet bekend. In elk geval moet het zelfgekozen overlijden in het overwegend christelijke Elst wel als een schok zijn ervaren.

Na het overlijden van het echtpaar Berdenis van Berlekom-Tilanus is de boerderij, inclusief bibliotheek en schuur ernaast in bezit gekomen van de keramist Cornelis Nicolaas ('Kees') van Moorsel (1916-1981). Hij was in Utrecht werkzaam geweest bij pottenbakkerij De Vier Paddenstoelen

Grafsteen Jo Berdenis van Berlekom en Pau Tilanus op de Algemene begraafplaats in Elst

Bron: Fotocoll. J.M. Vlak, Rhenen

(1920-1950) onder leiding van de kunst-

schilder en keramist Jan van Ham (1892-1989), maar Kees vertrok begin jaren 1940 om voor zichzelf te beginnen. Hij vestigde zich als zelfstandig keramist en nam zijn intrek in een voormalige timmerfabriek aan de Rijksstraatweg in Elst. Nadat deze in 1942 gedeeltelijk afbrandde, verhuisde Kees in 1945 naar de schuur van de woonboerderij, die hij huurde van de familie Berdenis van Berlekom-Tilanus. Nadat zijn vader het huis in 1948 voor Kees had gekocht van de erven Berdenis van Berlekom, werd de woonboerderij geschikt gemaakt voor gezinsbewoning. Kees van Moorsel had immers vier kinderen. De tuin werd mettertijd in een theetuin met de naam 'Rijnhoeve' veranderd. Na het overlijden van Kees van Moorsel in 1981 is het huis overgegaan naar een nieuwe eigenaar; thans is er restaurant Het Kalkoentje in gevestigd. De keramische kalkoen bij de huidige entree, die destijds door Kees van Moorsel is ingemetseld, herinnert nog aan de vroegere bestemming van het restaurant.

Tot slot

Met het heengaan van Heleen Ankersmit kwam er een einde aan het bijzondere leven van een gepassioneerde vrouw die trouw bleef aan haar socialistische en later communistische opvattingen en die vanwege haar politieke overtuiging uiteindelijk moest onderduiken om uit handen te blijven van de bezetter. Haar vriendin Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom zegt over Heleen dat zij een 'begaafde, zelfstandige en zeer ontwikkelde vrouw' was met 'een warme natuur en een spontane spreekster'. Helaas is Heleen Ankersmit tot dusverre voor Rhenen onbekend gebleven. Vandaar dit artikel om deze onderduikster, haar leven en de omstandigheden waaronder zij in Rhenen heeft geleefd, te belichten. Heleen Ankersmit heeft een belangrijke rol gespeeld in de vrouwenemancipatie in Nederland aan het begin van de 20ste eeuw en kan met recht een feministe van het eerste uur worden genoemd met een internationale oriëntatie. Dit artikel is ook een hommage aan de familie Berdenis van Berlekom voor hun bereidheid tijdens WO II onderdak te verlenen aan Gerharda Johanna Helena Ankersmit.

Keramische kalkoen, Kees van Moorsel, bij ingang van restaurant Het Kalkoentje

Bron: Fotocoll. J.M. Vlak, Rhenen

Fig. 1 Hercules Segers, Gezicht op Rhenen vanuit het oosten, in spiegelbeeld, ca 1625-1630. Lijnets en droge naald, h86mm x b301mm

Hercules Segers, Gezicht op Amersfoort?

Laurens Schoemaker laat zien dat de ets Gezicht op Amersfoort in feite een gespiegeld beeld is van een Gezicht op Rhenen.

Recent is een artikel verschenen in het gerenommeerde tijdschrift *Oud Holland* over een ets van Hercules Segers met de titel Gezicht op Amersfoort, gedateerd ca 1625 – 1630.¹ Laurens Schoemaker beargumenteert dat deze ets niet een gezicht op Amersfoort is maar een op Rhenen, zij het gespiegeld. Hercules Segers experimenteerde veel en werd niet door eenieder begrepen. Schoemaker verdiepte zich in de totstandkoming van dit topografische, niet geheel onopzettelijke misverstand.

Er is bij het Rijksmuseum slechts één afdruk van deze ets bekend met als titel Gezicht op Amersfoort. De summiere toelichting luidt:

Kenmerkend voor deze prent is de enorme ruimtewerking, waarbij de stad vrijwel opgaat in de landschappelijke omgeving. Opvallend genoeg nam Segers de moeite om het stadsprofiel in spiegelbeeld over te brengen op de ets-

plaat. De afdruk geeft de bebouwing daardoor in de juiste richting weer.

In 1966 werd de prent na veel discussies beschouwd als een gezicht op Amersfoort, hoewel in 1911 de Duitse kunsthistoricus Jaro Springer de ets al identificeerde als *Die grosse Ansicht von Rhenen*.²

Discussie

In het maandblad *Oud-Utrecht* heeft de Amersfoortse drukker S.W. Melchior in 1957 de discussie weer aangezwengeld over de juiste benaming van Segers' ets.³ Weer, want Melchior had al in 1938 een foto laten maken van Amersfoort, die een landschap liet zien dat leek op de ets van Segers. Toch identificeerde het Rijksprentenkabinet deze nog steeds als Gezicht op Rhenen en Melchior kon in 1957 de toenmalige directeur Johan Quirijn van Regteren

Altena niet overtuigen. Ook de burgemeesters van Amersfoort en Rhenen begonnen zich met dit dispuut te bemoeien, overtuigd van Melchior's argumenten, maar niet al te zeer gebaseerd op kunsthistorische en topografische feiten. Zelfs professor Van Iterson, auteur van het bekende boek *De stad Rhenen*, was er stellig over: "*De ets van Seghers stelt ongetwijfeld Amersfoort voor. Het beeld van Rhenen, uit het zuiden gezien, is heel anders: het oude stadje is tegen de helling opgebouwd. Ook de plaatsing der molens is geheel anders.*" etc.

Pas in 1966 verscheen een artikel van H. de Jong in *Oud-Utrecht*.⁴ De stelligheid van de auteur over de ets dat het een gezicht op Amersfoort betrof, mag achteraf enigszins verbazen, omdat er meer overtuiging dan argumenten aan te pas kwamen. Toch wist men de nieuwe directeur van het Rijksprentenkabinet over te halen tot het standpunt van Melchior. De titel werd toen veranderd in *Gezicht op Amersfoort*.

Nieuwe denkbeelden

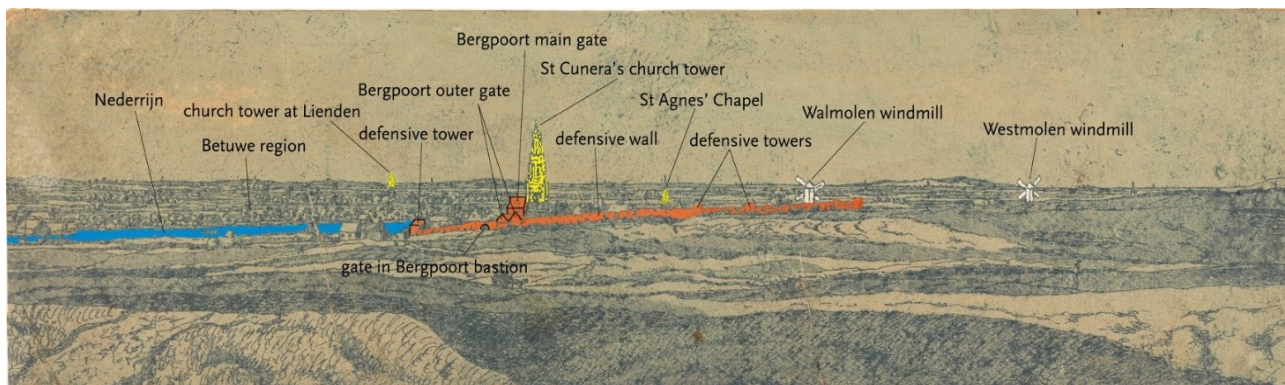
In 2017 verscheen een catalogus, geschreven voor tentoonstellingen met werken van Hercules Segers in het Rijksmuseum en het Metropolitan Museum of Art in New York.⁵ Een ets trof Laurens Schoemaker omdat in het bijschrift de aloude discussie werd opgerakeld. De auteurs deelden de opvatting dat het ging om Amersfoort en niet Rhenen. Dat de afbeelding in spiegelbeeld was gedrukt, werd gebruikt als argument omdat prenten altijd spiegelbeeldig vervaardigd worden om de juiste afdruk te krijgen. Schoemaker was echter, als kenner van het Rhenens stadsgezicht, niet overtuigd doordat op de ets

een vrij brede rivier te zien was. Bovendien vond hij het hoge standpunt opvallend dat Segers heeft ingenomen, wat in Amersfoort aan de Hessenweg onmogelijk is. Amersfoort ligt niet aan een brede rivier die langs een helling stroomt. Op zich toch een originele gedachte, want om de ets van Segers aan het landschap van Rhenen toe te wijzen, moest deze wederom in spiegelbeeld gedraaid worden. En dan blijkt voor de kenners door de ligging van de rivier en de vrij steil oplopende stadsmuur met de wat verder liggende toren al snel dat het gaat om Rhenen, gezien vanuit het oosten. Ook is de Agnietenkapel nog zichtbaar, die in 1620-1625 aanwezig was op de plek waar een tiental jaren later door Frederik van de Palts het Koningshuis gebouwd zou worden.

De ets nader bekeken

Omdat het lastig is Rhenense objecten te herkennen in deze bijna vierhonderd jaar oude ets, heeft Schoemaker ten behoeve van zijn publicatie een bewerking gemaakt, waarin hij met kleuren de rivier, de stadsmuren en andere markante objecten heeft gemarkeerd (zie figuur 2). De bijbehorende legenda maken duidelijk wat er te zien is. In de periode van 1620 -1630 waren de stadsmuren en poorten nog volop aanwezig in Rhenen, zij het grotendeels in verval. Ook beschikte Rhenen toen over twee molens. De derde, Oost- of Bergmolen, was wegens bouwvalligheid voor het einde van de 16e eeuw afgebroken.⁶

Figuur 3 laat zien waar Segers zich vermoedelijk bevond bij het maken van de schets, die later gebruikt werd voor deze ets, zie standpunt A. Hij was op de Levendaalseweg,

Figuur 2 Gespiegelde afdruk van de ets van Hercules Segers, bewerking L.M. Schoemaker en V. Foster (RKD)

die het verlengde vormt van de Herenstraat, ongeveer op een kilometer afstand van de Cuneratoren.

En als we dit standpunt innemen in het stadsmodel Rhenen, dat Virtueel Rhenen gemaakt heeft, dan klopt dit vrij aardig, zie figuur 4.

Over de kunstenaar Hercules Segers

Een intrigerende vraag blijft: waarom heeft Hercules Segers (1589/90 – ca 1640) de tekening niet spiegelbeeldig overgezet op zijn ets? Nu staat en stond deze kunstenaar bekend als eigenzinnig, met vooruitstrevende en niet altijd begrepen technieken. Maar hij werd door tijdgenoten hoog gewaardeerd, onder wie Rembrandt die verscheidene werken van hem bezat. Een citaat uit het beroemde handboek over de schilderkunst van Samuel van Hoogstraten (1678) laat dit onder meer zien:

“Herkules Zegers heeft papieren of doeken, met zachte gronden, van luchten, verschieten, en voorgronden, eerst een verfken gegeven, en daer op de print gedrukt, zeer aerdich en schilderachtich.”⁷

Met andere woorden Segers experimenteerde veel, maakte weinig afdrukken van zijn platen en veranderde deze ook frequent. Als hij beschilderde prenten of bedrukte doeken gebruikte⁸, waarom zou hij dit ook niet gedaan kunnen hebben met een tekening?

Hoe het ook zij, Schoemaker heeft mogelijk de discussie Amersfoort-Rhenen beslecht ten faveure van Rhenen. Nu moet het Rijksmuseum weer overtuigd worden, want heden ten dage (1 mei 2022) staat de ets van Segers nog steeds vermeld als *Gezicht op Amersfoort*.

Figuur 3 Rhenen en omgeving ca 1625 met het vermoedelijke standpunt (A) van waaruit Segers de stad in beeld bracht

Laurens Schoemaker (1965) werkt sinds 2010 bij het RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis in Den Haag en is gespecialiseerd in topografie en maritieme schilderkunst. Hij publiceert voornamelijk over topografische onderwerpen. Laurens was auteur met medewerking van Henk Deys van het boek *Tegen de helling van de Heuvelrug*, Rhenen in oude tekeningen 1600-1900, Utrecht 2007, en beschikt over veel kennis van de architectuurgeschiedenis van Rhenen.

Figuur 4 Virtueel Rhenen, afbeelding van het computermodel, gezicht vanaf het oosten

Wijkcentrum Rhenen-Hoog

50 jaar

Een kerk die geen kerk mocht heten

Ontmoetingskerk, bron: <https://www.driesten.nl/project/uitbreiding-bouwteam-kerkgebouw-de-ontmoetingskerk-rhenen>

Vijftig jaar geleden, op zaterdag 18 maart 1972, werd het Wijkcentrum Rhenen-Hoog feestelijk geopend. Er waren bijna tien jaren aan voorbereidingen aan vooraf gegaan. De gemeente Rhenen was druk met het uitbreiden van haar woningbestand want de bevolking nam met sprongen toe. Het Ministerie van Defensie vestigde bijvoorbeeld het DELM-complex op Remmerden en de nieuw binnenkomende medewerkers moesten gehuisvest worden. In 1962 klonken de eerste geluiden van kerkbouw op Rhenen-Hoog.

Van Wijkcentrum tot Ontmoetingskerk

Op 10 januari 2007 fuseerden hervormd en gereformeerd Rhenen tot de Protestantse Gemeente Rhenen. De Gereformeerde Kerk Rhenen en de Hervormde Wijkgemeente Rhenen-Hoog gingen samen verder als de Ontmoetingskerk. Er is toen een grondige verbouwing geweest tot het huidige gebouw met een dak dat, oneerbiedig gezegd, lijkt op een platliggend doormidden gesneden olievat. Met name de kerkzaal is vergroot en de stoelen staan in een halfronde opstelling, gericht naar het liturgisch centrum, op een verhoging. Ook de hal heeft een gedaanteverwisseling ondergaan en

kennen we nu als een ruime ontmoetingsruimte waar bijeenkomsten kunnen plaatsvinden. Het gebouw heet nu ook niet meer Wijkcentrum Rhenen-Hoog, maar Ontmoetingskerk en dat is een belangrijke wijziging ten opzichte van de ideeën van vijftig jaar geleden.

In de hal herinnert een plaquette aan de eerste steenlegging op 2 oktober 1971 en dat gebeurde vooraf aan een grote braderie in de zogenaamde Waalbuurt, nu verdwenen, achter het voormalige gemeentehuis aan de Herenstraat.

Deze plaquette is tijdens de grote verbouwing van 2008/2009 behouden gebleven. Het heeft de kerkenraad van de Ontmoetingskerk aanleiding gegeven om onderzoek te laten doen naar wat er in 1971 allemaal aan de bouw is voorafgegaan. In het Regionaal Archief Zuid-Utrecht te Wijk bij Duurstede wordt het oud-archief van de voormalige hervormde gemeente van Rhenen bewaard. Daarbij horen ook de persoonlijke herinneringen van de toenmalige predikant, ds. P.L.J. Wapenaar, en de toespraak van de voorzitter van de bouwcommissie, prof. Cees Bijkerk, bij de feestelijke opening op 18 maart 1972, waarvan het woordelijk verslag bewaard is gebleven.

De oude kerkzaal (coll. W. Klaassen, Rhenen)

Voor dit artikel is ook gebruikgemaakt van de herinneringen van een aantal oudere gemeenteleden van de voormalige hervormde wijkgemeente Rhenen-Hoog. Zij waren erbij, bij de voorbereidingen van met name de braderie op 2 oktober 1971, als secretaris of woordvoerder van de jeugdraad, die in die jaren duchtig van zich liet horen. Met als resultaat een prachtige jeugdwerkruimte in de kelder en een jeugdkerkzaal die ongewijzigd is, maar nu als vergaderruimte dient.

Rhenen-Hoog groeit en vormt zich

Het verhaal van het Wijkcentrum Rhenen-Hoog begint in 1962. De burgerlijke gemeente Rhenen is dan druk bezig met het uitbreiden van het woningbestand, want de bevolking neemt snel toe. Flats worden neergezet, huizen worden gebouwd, wegen aangelegd.

Waar eerst landbouwgebied is, verrijzen nu woonwijken. Straten als Dennenweg en Sparrenlaan, Verlengde Acaciaaan en Eikenlaan waren voor de Tweede Wereldoorlog al

Uitbreidingsplan 'Domineesberg' 1958 (coll. W.H. Strous, Rhenen)

De nieuwe kerkzaal (foto W.H. Strous, Rhenen)

aangelegd, maar nu kwam in 1958 het Uitbreidingsplan 'Domineesberg' op tafel. Rhenen-Hoog werd volgebouwd. De plantsoenen verschenen: Jasmijnplantsoen, Goudenregenplantsoen en Seringplantsoen. Later kwamen daar straten bij als Papaverstraat, Korenbloemstraat, Asterstraat, Dahliastraat, Beukenlaan, Ericalaan, enz. Op een gegeven moment klonken er stemmen van hervormde kerkgangers die 's zondags verwacht werden in de Cunerakerk, waarom er niet een mogelijkheid was om in Rhenen-Hoog te gaan kerken. Heel voorzichtig ging men nadenken over een kerkgebouw te midden van de Rhenense nieuwbouw. De leden van de hervormde gemeente Rhenen waren niet de enigen op zoek naar een eigen gebouw in hun eigen wijk. De Nederlandse Protestantse Bond, opgericht in 1870, kreeg in Rhenen in 1916 een eigen afdeling: De Vrijzinnige Godsdienstige Kring Rhenen. Deze Kring verwierf in 1963 een bouwperceel aan de Beukenlaan, waar op 18 mei 1968 De Vlam feestelijk werd geopend.

Eerste kerkdiensten in de Bergmavo

De eerste stappen van de hervormden naar een eigen gebouw werden gezet door in 1962 in de zondagse kerkdiensten een bestemmingscollecte op te nemen, eerst aangeduid als 'Rhenen van morgen', maar al snel als 'Kerkbouw Rhenen-Hoog', later gewijzigd in 'Wijkcentrum Rhenen-Hoog'. Inmiddels vonden er al kerkdiensten plaats in de nieuwe wijk. Aan de Larikslaan was een school voor voortgezet onderwijs gebouwd, de Christe-

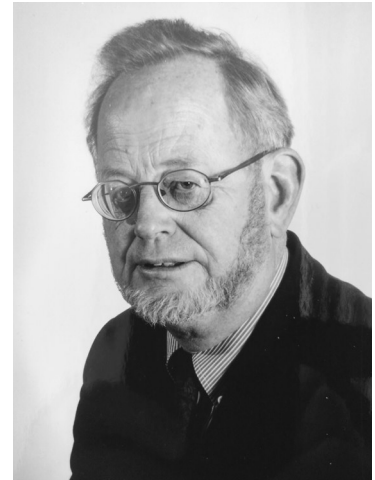
Plaquette t.g.v de eerste steenlegging, 2 oktober 1971 (foto W.H. Strous, Rhenen)

Ds. N. Kooreman, van 1949 tot 1980 predikant in de Cunerakerk (coll. W.H. Strous Rhenen)

Ds. A. Westra, van 1963 tot 1968 predikant in de Cunerakerk en Rhenen-Hoog (coll. W.H. Strous Rhenen)

Ds. P.L.J. Wapenaar, van 1969 tot 1977 predikant in Rhenen-Hoog (coll. W.H. Strous Rhenen)

lijke Bergmavo. In de hal daarvan vonden op zondagmorgen diensten plaats. Tegelijkertijd met het aarzelende denken over het uiteindelijke doel van de bestemmingscollecte en over het al dan niet bouwen van een kerk ten behoeve van de bewoners van de nieuwe wijk, kwam er in de jaren '60 een tegengestelde beweging in de kerk op gang, de ontkerkelijking, met een terugloop van het kerkbezoek. Binnen de kerkenraad en kerkvoogdij gingen stemmen op hoe noodzakelijk het eigenlijk nog was om nu nog een nieuwe kerk te bouwen.

Maar de kerkenraad had al wel in 1965 besloten om op zondagmorgen om 09.00 uur in de hal van de Bergmavo een kerkdienst te houden: op 9 januari 1966 vond er de eerste dienst plaats. Dat besluit werd niet meer teruggedraaid, het enthousiasme onder de kerkgangers zal te groot zijn geweest. Nederduits Gereformeerd Rhenen, vanaf 1816 hervormd Rhenen, heeft vanaf 1629 altijd twee predikanten tegelijkertijd in dienst gehad, dus een voorganger vinden in de diensten in de hal van de Bergmavo naast de diensten in de Cunerakerk, zal niet problematisch zijn geweest.

Kerk of Wijkcentrum?

Toen ds. Wapenaar in augustus 1969 naar Rhenen kwam, was kort tevoren hervormd Rhenen ingedeeld in twee wijkgemeenten, elk met een eigen wijkkerkenraad: de wijkgemeente 'Rond de Cunerakerk' met ds. Kooreman als predikant en de wijkgemeente 'Rhenen-Hoog' met ds. Abe Westra.

Ds. Wapenaar werd na Westra's vertrek de tweede wijkpredikant van 'Rhenen-Hoog' en leidde in zijn beginjaren in Rhenen de diensten in de Bergmavo. In het najaar van 1970 kreeg hij te horen dat er reeds een bouwterrein was aangekocht en even later kreeg hij een telefoontje van de president-kerkvoogd met het vriendelijke verzoek

om een financiële actie te organiseren. De opbrengst zou bepalend zijn voor de verdere realisatie van de plannen voor een nieuw kerkgebouw. Ds. Wapenaar had zijn bedenkingen tegen het tijdstip want het liep tegen Sinterklaas en Kerst, maar ging toch aan de slag. Er werd een folder gemaakt en het gemeentelid Kees Meerkerk maakte een maquette van het gebouw naar een in juni 1970 getekend schetsontwerp.

De actie slaagde. Hoewel hij niet in de uitwerking van de bouwplannen werd betrokken, kon ds. Wapenaar wel zijn wensen qua inrichting van het gebouw kwijt. Zo kreeg hij zijn predikantskamer, kwam er een echt orgel en werd er een liturgisch centrum ontworpen.

Het schetsontwerp, waar Meerkerk zijn maquette naar maakte, was nog maar net klaar. De kerkvoogdij had in november 1967 het besluit genomen om een voorbereidingscommissie voor de bouw van een kerk in te stellen; na verloop van enige tijd werd dat een bouwcommissie. Maar wat zou er gebouwd worden? Er zijn uitvoerige en diepgaande discussies geweest met als uiteindelijke conclusie dat het bouwen van een kerk alleen niet meer van die tijd was. Wat het dan wel zou worden? Uiteindelijk, en dat werd ook in een gemeentevond uitvoerig besproken, werd besloten te streven naar een gemeenschapscentrum, waarin naast kerkelijke activiteiten plaats zou zijn voor andere, sociale en culturele activiteiten, dus niet een kerkelijk centrum voor de hervormde gemeente Rhenen, maar een gebouw voor de hele wijk. Dat werd ook in de plaatselijke pers als beleid naar voren gebracht. Er werden gesprekken gevoerd met andere kerkelijke richtingen - de Gereformeerde Kerk had geen interesse - en instellingen, met kruisverenigingen, met de openbare bibliotheek - had geen interesse -, met een bankfiliaal en met openbare en christelijke kleuterscholen en combinaties daarvan. Het moest een gemeenschapshuis voor de nieuwbouwwijk Rhenen-Hoog worden; de kerk zou hier

Afb. 8 De bouwlocatie aan de Anjerlaan hoek Valleiweg
(foto ds. P.L.J. Wapenaar, Voorburg)

een dienende taak hebben. Ds. Wapenaar noemt als voorbeeld hiervan dat de eerste uitvaartplechtigheid die er plaatsvond de Rhenense voorman van de PvdA betrof, waarbij de Internationale werd gehoord.

Het werd de Anjerlaan hoek Valleiweg

Bij dit alles bleef de vraag meespelen hoe groot de kerkzaal zou moeten zijn. Daarom werd in november 1969 een enquête gehouden: op vier achtereenvolgende zondagen werd aan de uitgang van de kerkdiensten van zowel de Bergmavo als de Cunerakerk gevraagd naar de herkomst van de kerkgangers. Uit tellingen in de Bergschool was gebleken dat gemiddeld 150 mensen de diensten hier volgden. Rekening houdend met het feit dat nog circa 200 woningen in het uitbreidingsplan zouden worden gebouwd, zouden 200 zitplaatsen voldoende moeten zijn. De nieuwe wijk 'Donderberg' zou 1050 woningen tellen, waarvan er toen al 850 klaar waren.

Inmiddels waren er al wat andere belangrijke besluiten genomen. De kerkvoogdij had in juni 1968 besloten tot de aankoop van een stuk bouwgrond dat in april 1969 inderdaad werd gerealiseerd, alleen had ze daarvoor niet het geld, dus sprong de diaconie bij en die werd eigenaar van de grond om die grond in erfpacht aan de kerkvoogdij af te staan voor één gulden per jaar. De gemeente Rhenen had twee bouwterreinen in de aanbieding, één aan de Lupinestraat en één aan de Valleiweg hoek Anjerlaan, op de grens van de oudere bebouwing en het nieuwe Rhenen-Hoog, en dat laatste terrein werd het.

Een eensgezind besluit

De bouwcommissie schreef op 29 december 1969 een discussienota over de kerkbouw voor kerkenraad en kerkvoogdij. De reactie van de kerkvoogdij was negatief, zacht gezegd. Men miste de inschakeling van deskundigen op het gebied van jeugdraad, zondagsschoolleiding etc. en de enquête van het kerkbezoek was 'slechts' een momentopname. Het was reëler een intiem zaaltje voor 100 personen elders te huren. Een crèche om moeders de gelegen-

heid te geven een baan aan te nemen voor meer welvaart en daarvoor de kinderen elders op te bergen, was geen zaak voor de kerk, vond men.

De bouwcommissie reageerde door erop te wijzen dat aan de verschillende standpunten het generatieverschil debet was. Dat de kerkvoogdij zich geheel en alleen verantwoordelijk voelde voor de behoeften van de gemeente was een achterhaalde zaak.

Op 16 maart 1970 werd in een gecombineerde vergadering van kerkenraad en kerkvoogdij besloten tot de bouw van een eenvoudig wijkcentrum: een kerkzaal met 220 zitplaatsen, twee nevenruimten van 40 en 20 zitplaatsen, een crèche en een predikantskamer. In de kelder een jeugdwerkzaal, toilet, garderobe, keuken en berging. De totale bouw- en inrichtingskosten inclusief de grond zouden 520.000 gulden bedragen. Om aanspraak te kunnen maken op een overheidsbijdrage van 25% van de investering uit de Wet Subsidiëring Kerkbouw moesten de plannen bestekklaar zijn vóór 1 maart 1971. Na aftrek van overheidssubsidie en grondkosten zou er 320.000 gulden resteren voor de kerkvoogdij. Als architect zou architectenbureau Oudega en De Graaff Stiermann uit Doorwerth worden aangewezen. Zij aanvaardden de opdracht en zegden een voorlopig schetsplan toe tegen 15 juni 1970. Toen werd er haast gezet achter vervolgoeddrachten in verband met het aflopen van de rijks subsidie op kerkbouw op 1 maart 1971.

Het schetsontwerp van Oudega werd in de bouwcommissie besproken: er kwam een tussenwand in de kerkzaal zodat het voorste gedeelte met het liturgisch centrum door circa 60 personen gebruikt kon worden voor kleinere bijeenkomsten (huwelijk, overlijden) en een grotere ruimte voor andere bijeenkomsten, samen 220 zitplaatsen. Het Provinciaal College van Toezicht ging in september 1970 voorlopig akkoord. Er kwam een uitgebreide Bouwcommissie en het schetsplan werd besproken op een gemeentevond in gebouw 'Irene' op 22 oktober 1970.

Oplevering in voorjaar 1972

Toen kwam de Hervormde Jeugdraad in actie: de Jeugdraad zou worden gereorganiseerd, het jeugdwerk werd opnieuw opgezet en uitgebreid. In het nieuwe gebouw kwamen 's zondags een kindernevendienst, een crèche en een kinderoppas, 1 x per 14 dagen was er jeugdkerk en voor de oudere jeugd waren er op geregelde, vaste zondagen jeugddiensten. Door de week was er clubwerk, waarvoor een grote hobbyruimte nodig was met ruime bergingen en kasten met veel schappen plus sanitair en wasbakken. Als bijlage werd een overzicht van de clubs per avond meegestuurd.

In de wijkbrief nr 3 van oktober 1970 van de Hervormde Gemeente, wijkgemeente 2, meldde wijkpredikant ds. Wapenaar dat er schot in de plannen zat en in het kerkblad 'Rond de Cunerakerk' van 16 oktober 1970 stond een aansporing van ds. Wapenaar om vooral op de gemeente-

Oliebollen bakken was een van de eerste financiële acties.
(foto ds. P.L.J. Wapenaar, Voorburg)

avond van 22 oktober de argumenten voor en tegen de kerkbouw te laten horen, niet alleen op verjaarsvisites en dergelijke.

Architectenbureau Oudega en De Graaff Stiermann had een kostenbegroting gemaakt – ze hadden het wel over het te bouwen nieuwe kerkje – en de kosten beliepen 612.000 gulden, waarvan 352.000 gulden voor de aanneemsom. De andere 260.000 gulden was voor de grond-aankoop, het orgel, het liturgisch centrum, de 400 stoelen, tuinaanleg etc. Het was duurder geworden omdat er groter gebouwd ging worden; eerst was het 2.500 m³, nu 2.900 m³.

In een krantenverslag over de gemeenteavond lezen we dat er die avond 50 belangstellenden waren, die o.a. kennis namen van de maquette van Meerkerk naar het voorlopig schetsontwerp en dat als alles naar wens verloopt, het wijkcentrum er in het voorjaar 1972 kan staan.

Financiële acties

In november 1970 ging er een folder naar alle gemeenteleden: aan de voorzijde is een flat in aanbouw te zien met de tekst: Rhenen-Hoog: huizen, flats, winkels, scholen en bijna geen ruimte voor ontmoeting, bezinning, jeugdwerk, verenigingen.

Aan de keerzijde stond de maquette van het te bouwen wijkcentrum en de tekst: daarom gaat de hervormde gemeente een wijkcentrum bouwen – op de groene plek aan de Anjerlaan – waar men terecht kan voor kerkdienst, jeugdkerk, zondagsschool, catechisatie, crèche, vergaderingen, feesten, gesprekskringen, pastorale gesprekken, clubs en nog veel meer dat in Rhenen-Hoog kan gebeuren. Daar is veel geld voor nodig, we verwachten 140.000 gulden. Aan weinig hebben we weinig, aan veel hebben we met elkaar veel, ons wijkcentrum.

Het gaat dan hard. De vergaderingen van de bouwcommissie volgden elkaar snel op. Eind januari 1971 kwam er goedkeuring van het Provinciaal College van Toezicht. Er werd een financiële commissie ingesteld voor een eventuele grote actie na Pasen, in april 1971. Na aftrek van de

Het bouwterrein als zandbak voor de jeugd
(foto ds. P.L.J. Wapenaar, Voorburg)

rijkspremie en leningen etc. moest de hervormde gemeente 100.000 gulden opbrengen, waarvan al 35.000 gulden was gerealiseerd door toezeggingen. Plannen voor de resterende 65.000 gulden werden besproken, zoals oliebolle-, bloemen- en glazenverkoop, oud papierinzameling en een grote actie in het najaar van 1971.

De start kwam van de dames van de Hervormde Vrouwenverenigingen. Er bleken in Rhenen twee vrouwenverenigingen te zijn, die op zaterdag 27 februari 1971 met zakjes met door kok Lokhorst gebakken oliebolle, voor een gulden per zak, langs de Rhenense deuren gingen.

Start van de bouw

Op 23 februari 1971 vond de aanbesteding, exclusief de inrichtingskosten, plaats. De laagste inschrijver was het plaatselijke bouwbedrijf van de fa. Klaassen, dat met de bouw in maart 1971 begon.

In de eerstvolgende editie van het kerkblad 'Rond de Cunerakerk' stond dat *Afgaande op de geweldige bergen grond die plotseling verzezen zijn op het terrein waar het wijkcentrum moet komen, is de aannemer aan het werk, terwijl er nog wel wat geld moet binnen komen.*

Op 3 april, de zaterdag voor Palmpasen, kunt u bloemen-

Het plaatsen van de grote ramen in de kerkzaal
(foto ds. P.L.J. Wapenaar, Voorburg)

Rhenen. Driehoek Voendaalscheweg
Café De Driehoek, waar nu de ingang is naar de parkeergarage onder Albert Heijn. (coll. W.H. Strous, Rhenen)

meisjes aan de deur verwachtten met vers gesneden narcissen e.d. die in de vroege morgen van deze zaterdag door Andries van den Berg en de heer Niezing uit Aalsmeer zijn opgehaald.

Aan de kerkvoogdij werd de definitieve naam van het gebouw voorgesteld: Wijkcentrum Rhenen-Hoog en het idee was deze naam te plaatsen op de eerste steen in de hal met als toevoeging het jaartal 1971. In zijn wijkbrief nr 6 van september 1971 meldde ds. Wapenaar dat de bouw gestaag vorderde. Het dak zat er al op. "Door de hoge ramen en het liturgisch centrum krijgt de zaal toch duidelijk het karakter van een kerkzaal, iets waar ik steeds op gehoopt heb."

De braderie

De braderie was in juli 1971 al vooraangekondigd aan alle mensen van de Hervormde Jeugdraad die aan clubs, groepen of klassen leiding gaven. Het was de bedoeling het geld voor de inrichting van een groot gedeelte van het wijkcentrum, bestemd voor de jeugd, bij elkaar te krijgen. De jeugd zou meedoen onder het motto 'Geef ons de ruimte'. Na de eerste steenlegging in het wijkcentrum om 10.00 uur op zaterdag 2 oktober 1971 zou men achter de muziek aan naar het braderieterrein gaan in de vroegere Waalbuurt. Er was een toegangsweg bij café De Driehoek, nu verdwenen, en aan de plantsoenkant zou een toegangspoort komen.

In september werden koortsachtig voorbereidingen getroffen voor de 2e oktober: er werden sieraden en Ansichtkaarten gemaakt voor de verkoop, de soos maakte sandwichborden en spandoeken die door de kinderen zouden worden gedragen tijdens de optocht. Er werd een geluidsinstallatie georganiseerd met boxen en microfoons. Er zou een disco komen en muziekwinkel Van Hees zorgde voor een orgel dat zou worden bespeeld door o.a. de heren Meiresonne en Van de Laan. Wim Nieuwboer, met als lady-speaker mevrouw Wapenaar, zou een rad van

Het was druk op het braderie (foto ds. P.L.J. Wapenaar, Voorburg)

avontuur bedienen. 's Avonds zou de Tirolerkapel van Ons Genoegen van zich laten horen. Verder kwamen er circa 30 kramen voor een boekenmarkt, een rommelmarkt, een nieuwmarkt, de zending, de Open Deur, Kerk en Recreatie en voor de verkoop van koffie, koeken en frisdranken. Daartussen kwamen een grabbelton en een poppenkast, en er zouden lampionnen voor de avondoptocht worden verkocht.

Het organisatieschema besloeg acht A-4tjes! Het weer werkte mee. Het werd een prachtige dag en iedereen was enthousiast. De braderie was een groot succes. Het streven was om 15.000 gulden te verdienen. Dat bedrag werd niet helemaal gehaald, maar toch wel ruim 13.000 gulden.

Oplevering en ingebruikname

De bouwvergaderingen gingen over het al dan niet achterstand oplopen in de bouw en de aanschaf van de inrichting, zoals het liturgisch meubilair, de kansel, het doopvont, de knielbank en een staande lessenaar voor de jeugdkerk. Het kwam allemaal in orde, de oplevering half februari 1972 zou gehaald worden.

In oktober 1971 vond een eerste overleg plaats over de officiële opening die werd gepland voor zaterdagmiddag 18 maart, precies elf maanden na de gunning voor de bouw aan Annemer Klaassen. Prof. Cees Bijkerk, de voorzitter van de bouwcommissie, zou de opening doen en iedereen bedanken die had meegeholpen. Hij zou dat doen in een gloedvolle speech. Leo van Stempvoort zou twee composities maken voor orgel en klarinet, waarbij hij zelf plaats zou nemen achter het nieuwe Blank-orgel en Jan de Rhoter klarinet zou spelen. Er waren natuurlijk nog meer sprekers, onder wie architect Oudega en de heer Bonnama, president-kerkvoogd, en iedereen kon het gebouw bekijken.

's Avonds was het Open Huis. Het was gelijk ook het afscheid van de diensten in de Bergmavo, waarbij directeur Moret werd bedankt voor de samenwerking en de heer Zandstra voor het bespelen van het orgel in die periode. Er was nu een nieuwe organist, G.H. Rietveld, en er kwam

Rhenen-Hoog, 18 maart 1972 (coll. W. Klaassen, Rhenen)

een beheerdersechtpaar, de heer en mevrouw De Geus. Er werden natuurlijk cadeaus gegeven: architect Oudega schonk het doopvont, de aannemer een klok, zesentwintig bewoners van Huis ten Dale de kanselbijbel, een drietal dames het kussen op de knielbank, Piet Bouwer sneed in hout twee wapenborden voor de vergaderzaal; ze hingen nu in de hal bij de garderobe. Eén stelt het inmiddels eeuwenoude kerkwapen van Rhenen, de granaatappel, voor, het ander is het stadswapen van Rhenen. Zondag 19 maart was de eerste Eredienst in het Wijkcentrum. Voorgangers waren de twee predikanten Kooreman en Wapenaar. Dagenlang waren er activiteiten in het gebouw: een avond verzorgd door Euphonia en een door Eben Haëzer, een dia-avond, een middag voor de kinderen, een circusprogramma 'Alice in Wonderland' en een avond voor de oudere jeugd. Op woensdagavond konden men zelfs een Europacupwedstrijd bekijken op de kleuren-tv.

Voor deze activiteiten was er in Rhenen een huis-aan-huisfolder verspreid: "Waar gaan deze mensen naar toe?".

Twee jaar later, op 12 maart 1974, hief de bouwcommissie zichzelf op met de aanbidding van de eindafrekening van de bouw, die met slechts 2½ % was overschreden. Het eindbedrag was 627.867 gulden. De gemeenteleden hadden in de loop der jaren 182.755 gulden bijgedragen. Dat was het totaal van de financiële acties, van de olie-bollen en de bloemen, de kerkbouwcollecten vanaf 1962, de braderie, de loterij, de bazaar en het verjaardagsfonds. Er werd 186.626 gulden aan subsidies ontvangen, de diaconie droeg 84.305 gulden bij in grond en liturgisch centrum. De kerkvoogdij droeg 174.181 gulden bij uit het kapitaal van de hervormde kerk Rhenen.

Vanaf 18 maart 1972 tot aan de vernieuwbouw in 2008/2009 werd het Wijkcentrum Rhenen-Hoog intensief gebruikt zowel op zondag als door de week.

Henny Boor en Floris Keijzer

Project Erfgoed Educatie Rhenen

Geheimen van Berg en Rijn

Inwoners of oud-inwoners van rijpere leeftijd die beseffen hoe bijzonder Rhenen is, zijn vaak trots op hun woonplaats. Dit gevoel betreft niet enkel de stad Rhenen zelf, maar ook de omgeving, de dorpen Elst en Achterberg. Bewoning van het gebied gaat lang terug en heeft een rijke geschiedenis opgeleverd.

Hoe draag je deze geschiedenis over aan de volgende generatie die weer een totaal andere wijze van kennisvergaring heeft? Kinderen van nu groeien op met schermpjes. Je kunt toch alles opzoeken en de leukste filmpjes bekijken? Natuurlijk, en dat is ook prima, maar er is ook nog een wereld naast de schermpjes die op heel andere manier uitleg geeft over het verleden. Dit inspireerde Jan den Olde, docent aan een Rhenense basisschool, tot het schrijven van een lespakket over de omgeving. En dat was het begin van PEER, Project Erfgoed Educatie Rhenen.

PEER en zijn ontstaan

Een samenwerking tussen alle basisscholen in de gemeente Rhenen en de cultuurhistorische organisaties van Rhenen. Dat was het plan.

Scholen gingen een samenwerkingsverband aan met het Cultuurplatform Rhenen (CPR). Bij de start van het Cultuurplatform in 2011 was de Gemeenteraad van mening dat er ruim aandacht geschonken moest worden aan educatie van cultuur en kunst, en zeker van erfgoed. In 2014 is het menu Kunst, Cultuur en Historie opgezet. De scholen mogen uit het menu een keus maken voor een onderwerp, leggen contact met het CPR en voeren de lesbrief uit in de groepen 7 en 8. Het is voor de scholen vrijblijvend omdat het menu niet is opgenomen in de reguliere lessen. Vanuit de scholen zelf kwam in 2018/begin 2019 de vraag om lesmateriaal voor de groepen 5 en 6 met als onderwerp cultuurhistorisch erfgoed. Dit materiaal wordt ondergebracht in het vak omgevingsonderwijs. Medio 2019 vonden gesprekken plaats met de wethouder onderwijs en de directies van de scholen. Er kwam groen licht en het project kon inhoudelijk van start gaan.

De begroting liet toch een behoorlijk bedrag zien, maar het bestuur van het Cultuurplatform was meteen enthousiast. Besloten werd, gezien de hoge kosten voor een fysieke methode, het lesmateriaal via een website aan te bieden. Elke school maakt zijn eigen keus uit de aangeboden thema's en print het materiaal naar behoefte. Geen papierverspilling en een flexibele opzet en invulling.

Visie

De visie van PEER is: geef het rijke cultuurhistorische erfgoed van Rhenen door, ook aan jonge kinderen. Maak het aantrekkelijk met echte voorwerpen, echte kostuums en echte fysieke belevingen. Ze kunnen er thuis over vertellen en ook hun ouders laten zien hoe bijzonder en uniek Rhenen en omstreken is.

Hoe vertaalt zich dat?

Hoe voelt het om zelf een mooie fibula te maken? In het Stadsmuseum van Rhenen kunnen de kinderen goed zien hoe ze dat vroeger deden en dan zelf op school aan de slag gaan. Hoe zag Rhenen er vroeger uit met die poorten en muren? Dankzij Virtueel Rhenen kun je de beelden op school bekijken en via een echte rondwandeling door de stad kom je vanzelf de brokstukken tegen.

Als je een oude oorkonde van de stadsrechten bekijkt, kun je dan zelf ook stadsrechten bedenken en een mooie oorkonde opstellen met een echt zegel in rode zegellak? Of loop eens met de klas een pelgrimstocht naar het Cuneraheuveltje. Waarom was dat vroeger belangrijk?

De schoorstenen van de steenfabrieken staan er nog. Hoe was het in die tijd om een stenenbakkersjongen te zijn? Bedenk zelf interviews tussen de directie en de stenenbakkers over het werken op de fabriek, het loon, de arbeidstijd. Weeg een zware baksteen in je handen. Heb je weleens bedacht hoe de boeren in Elst hun tabak verbouwen? Voel zelf de gedroogde tabaksbladeren en probeer eens vanuit de zaadjes tabaksplantjes te laten groeien. Bedenk waarom het roken van sigaren en sigaretten toen gewoon was en nu niet meer? De watersnood van 1855 kun je meebeleven als je moet kiezen tussen wat je mee wilt nemen en wat achter moet blijven als het water

Rhenen, gezicht vanuit het noorden, Virtueel Rhenen

stijgt. Voor die tijd eigenlijk net zo moeilijk als nu, ook al had je toen veel minder spullen.

Didactische aanpak

Elke school heeft de keus voor een eigen didactische aanpak en die specifieke aanpak blijft gehonoreerd in PEER. Als leerkracht maak je zelf een keus uit de thema's en de aangeboden verwerkingsmethodes. Een gastdocent met kennis van een specifiek onderwerp geeft heel veel achtergrondinformatie. Een echte verhalenverteller in de klas brengt dat spannende verhaal net even anders. Laat eens een poppenspeler het verhaal uitbeelden. Kinderen vinden het heerlijk om in de kleren en de rol te kruipen van figuren uit lang vervlogen tijden. Zo ervaren zij ook een fysieke beleving.

Zes thema's

De zes thema's waarvoor gekozen is, raken aan zes bijzondere kenmerken in het ontstaan van de geschiedenis van Rhenen en omgeving. Ze gaan over het ontstaan van de stad Rhenen, de archeologische vondsten en wat deze te vertellen hebben, de geschiedenis van Cunera en de Cunera-kerk, de geschiedenis van de tabaksteelt in het gebied, de watersnood van 1855 en de geschiedenis van de steenfabrieken.

De zes thema's zijn volgens eenzelfde stramien opgebouwd, startend met een spannend verhaal in de belewingswereld van de kinderen. Als inleiding kan ook voor een kant- en-klaar filmpje gekozen worden.

Ook is er leerlingmateriaal waardoor projecten uitgevoerd kunnen worden. Maar de leerlingen kunnen zelf ook voorwerpen maken. En er zijn leskisten, die door de docenten kunnen worden gereserveerd via het Stadsmuseum en kostuums bevatten en voorwerpen, zoals platen en materiaal om het onderwerp aanschouwelijk te maken. En genoeg ideeën. Ga op stap met de groep, loop een pelgrimage in Rhenen, bezoek het Stadsmuseum van Rhenen of het Tabaksteeltmuseum in Amerongen. Bekijk de steenoven van de Blauwe Kamer eens!

Een ridder in actie

Roel werkt als elfjarige in de steenfabriek

Een unieke samenwerking tussen cultuurhistorische organisaties

Het project is een voorbeeld van samenwerking tussen de cultuurhistorische organisaties in de gemeente Rhenen. Elke organisatie heeft vanuit haar eigen specialiteit een aandeel in het project.

Het Cultuurplatform Rhenen ondersteunt als culturele koepelorganisatie niet alleen financieel, maar faciliteert ook door de inbreng van de cultuurcoach, de medewerker educatie, Henny Boor, en de inbedding in de website van het Cultuurplatform Rhenen.

De Historische Vereniging ondersteunt door de inbreng van historische kennis en de producten van Virtueel Rhenen. Het Cuneragilde door de organisatie van rondleidingen door de Cunerakerk en de stad.

Het Stadsmuseum Rhenen door de bezoeken van leerlingengroepen te begeleiden en het ter beschikking stellen van historische voorwerpen.

Bezoek aan het Stadsmuseum

Financiering

De ontwikkeling en uitvoering van het project zijn vanaf de start ruimhartig financieel ondersteund door het Cultuurplatform, de Stichting Gast- en Weeshuis, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het KfHeinfonds, de Stichting Gebroken Lente, het Rabo Valleifonds, de basisscholen in de Gemeente Rhenen en de Gemeente Rhenen.

PEER is anders

PEER wordt opgenomen in het lessenplan van de scholen. Het valt onder een vak dat al op het rooster staat, zoals omgevingskunde of wereldoriëntatie. PEER komt er niet bij, maar in plaats van.

Samen met het Cultuurplatform wordt het materiaal van PEER ook ingezet bij de plaatselijke evenementen, zoals Cuneradag in juni en Open Monumentendag in september. De voorbereidingen vinden dan in de weken voorafgaand aan het evenement op school plaats. De uitvoering op de dag zelf wordt door de leerlingen en hun ouders gedaan. Op deze manier zullen ook de ouders betrokken worden bij het rijke cultuurhistorische erfgoed.

Op de Willem Teellinckschool in Achterberg werkte Floris Keijzer met PEER in de klas. Zijn ervaring met PEER deelt hij enthousiast.

Meester Floris over PEER

PEER in de klas bij meester Floris van de Willem Teellinckschool in Achterberg

"In de voorgaande jaren kwamen mij - een jonge leerkracht op de Willem Teellinckschool te Achterberg - al geruchten ter ore dat er hard werd gewerkt aan een nieuwe lokale methodiek. Een methodiek die het kroost van Rhenen en omgeving zou moeten meesleuren in de bijzondere geschiedenis van Rhenen en omgeving. Enkele jaren geleden heb ik nog gretig vanuit de Utrechtse collegabanken de verhandelingen van menig historicus verslonden. Het is voor u lezer dan misschien ook wel goed voor te stellen dat ik razend enthousiast werd van dergelijke geruchten. Hoe gaaf is het om de stenen uit onze leefomgeving tot leven te brengen en onze voorouders te laten rondwaren in de fantasie van mijn leerlingen. Hopelijk zou dat ideaal lukken.

Schatten en schatzoeken

Afgelopen jaar was het dan zover. Vanuit de werkgroep werd ik benaderd om het prachtige thema 'schatten en schatzoeken' uit te voeren. "Het is een proefversie." werd mij nog verteld. De werkgroep had mij voorzien van verschillend materiaal. Het thema dat ik in de klas zou behandelen behelsde de vele bodemschatten die in Rhenen, Achterberg en Elst zijn gevonden. Gaaf! Ik kon aan de slag met mijn groep.

Het verhaal van Hilda kreeg de leerlingen aan hun bank-

jes gekluisterd. Dit verhaal, wat ik aan mijn klas vertelde, betrof een jong meisje van vier, dat in het Merovingische tijdperk opgroeit in Hreni (Rhenen) en haar dure fibula kwijtraakt. Deze prachtige mantelspeld staat centraal tijdens deze lessenreeks als toonbeeld van de vele bodemvondsten uit de omgeving. Bovendien wordt de fibula gekoesterd als een van de vele bodemschatten die het Stadsmuseum van Rhenen in haar bezit heeft. Dit zouden de leerlingen ook spoedig ontdekken.

Op excursie naar het Stadsmuseum

Een excursie naar het Stadsmuseum mocht dan ook niet ontbreken. Vol enthousiasme en met veel te veel snoep voor een simpele excursie togen wij eind oktober Achterberg uit. Eerlijk is eerlijk, diep van binnen school een scepticisme in mij. Hoe zouden ze het vinden? Wat had dit museum bedacht om de interesse van deze jonge spruiten te trekken? Ik was benieuwd. Bij aankomst in het prachtige oude stadhuis van Rhenen werden we welkom geheten door Jan den Olde, een van kartrekkers van het PEER-project. Na een korte, doch krachtige introductie mochten de leerlingen in groepjes met een opdrachtenblad op pad door het museum. Ik heb mij oprecht verbaasd over de nieuwsgierigheid van de leerlingen en hun oog voor detail. Van een oude, grote bronzen pot – gevonden naast de Koerheuveltoren – tot vele sieraden, wapenresten en pot-

Je eigen fibula maken

ten. Er waren veel bodemschatten te zien. De vluchtige blik en het ongeduld van de moderne leerling, waar wij leraren nog wel eens over klagen, was niet terug te vinden in dit museum. Vitrine na vitrine werd serieus afgespeurd. Ik was dik tevreden, mijn sceptische houding bleek overbodig. Hoe kon ik er zo naast zitten? Natuurlijk had ik wel enthousiasme verwacht, maar dat zou gepaard gaan met het typische, bijna monotone gebrom van een achterhoede. Ik zat ernaast. Op die dag eind oktober was dat gebrom geluidloos.

Persoonlijk denk ik dat de gerichtheid van de opdrachten het tot een succes maakte. Simpele vragen als 'wat zou jij gebruiken bij het jagen?', voor een vitrine met oud wapentuig, trokken de leerling langzaam mee naar het leven van een ver verleden. De PEER-werkgroep heeft hier goed over nagedacht. De vragen sluiten goed aan bij de belevingswereld van de leerling en bieden daarnaast veel mogelijkheden om objecten vanuit vele perspectieven te bekijken. Voor elke vitrine in het museum was er een aparte opdrachtenreeks met aansprekende vragen. De leerling werd geprikkeld. Geprikkeld om net wat verder te kijken dan dat hij in een vrije context zou doen. En elk stapje nodigde het kind een stukje verder uit, tot het tenslotte buiten stond. De tijd was gevlogen.

Het museumbezoek bleek een groot succes. In de klas investeerde ik nog in twee lessen aan deze bodemschatten. Door middel van bronnen en opdrachten verdiepten we ons nog andermaal in het verleden van Hreni. In de weken na onze excursie werden door een medewerker van PEER de materialen aangeleverd om op school onze eigen fibulae te maken. Bij het geploeter met de lijm, de stofwolken met glitters en vele zweetdruppels was menig tong te zien. Iedereen deed zijn best de fibula net zo mooi als het voorbeeld te maken. Iedereen wilde zo'n prachtige historische speld hebben.

Met de blik naar achteren, maar ook zeker vooruit, zie ik de kracht van het PEER-project. De alom enthousiaste houding van het gepeupel uit groep 5 op die ochtend in oktober laat zien dat leerlingen het verleden geweldig vinden. Waarom er geen vluchtige blikken of collectief gebrom was? Ik denk dat PEER leerlingen en kinderen simpelweg laat zien waar ze moeten kijken. PEER wil bruggen slaan tussen ons lokale verleden en de kinderlijke belevingswereld. Het neemt ze bij de hand en wijst: Daar moet je kijken! "

Een wandeling in Elst

Genieten van cultuur en natuur op Plantage Willem III

Het zijn alweer de laatste dagen in maart van dit jaar. Na een heldere nacht is de dag vroeg gestart met een schone lucht. Luid verwelkomen talloze vogels de uit het oosten opkomende zon. Perfect weer voor een ochtendwandeling.

Een prachtige en interessante plek voor een wandeling is Plantage Willem III, gelegen in Elst. Afhankelijk van jaargetijde en tijdstip is dit steeds weer een nieuwe belevenis. Binnen het unieke karakter van het landschap van Plantage Willem III is altijd wel weer een nieuw natuur- of cultuurhistorisch element te ontdekken. Oftewel, benieuwd naar wat vandaag de vroege ochtendzon doet met het fascinerende, door gletsjers geplooid landschap en wat het effect zal zijn op de uitzichten over de Rijn.

Parkeren is altijd mogelijk op de parkeerplaats Groene Entree Plantage Willem III aan de Rijksweg. Er staan al meer auto's. Een groepje mensen in wandelkleding en met wandelstokken staat luid kletsend bij de ingang. Waarschijnlijk zijn ze nog niet voltallig en wachten op medewandelaars. Ze komen die ochtend verder niet meer in beeld.

Goed verzorgde en duidelijke informatieborden markeren de plaats waar verschillende, gemarkeerde wandelroutes beginnen. Vanaf die plek is aan de linkerzijde een wildhek dat het gebied ontsluit. Vervolgens een pad dat, rechts afbuigend, door een klein bosje naar een verderop gelegen bomenrij voert. De bomenrij staat langs een pad dat eens een van de ontsluitingspaden, lopend van noordwest naar zuidoost, was. De paden waren bedoeld

voor aan- en afvoer van mest en tabaksbladeren. Haaks op deze paden stonden de tabaksschuren. Hiervan is er nog één over.

Eenmaal de bomerij bereikt hebbend sla ik het oude ontsluitingspad rechts in en loop naar de verder gelegen voormalige tabaksschuur die haaks op het pad staat. Door het tegenlicht van de laagstaande, nog stijgende zon is het gebouw vaag zichtbaar. De bomerij stopt en het pad vervolgt zich door het veld. Naarmate de tabaksschuur nadert worden de silhouetten van konikpaarden tegen de vage achtergrond zichtbaar. Iets meer naar links, tegen de bosrand, zijn de silhouetten van zwarte gallowayrunderen te ontwaren. Deze moeten door begrazing het karakter van het landschap in stand houden. Even verderop wordt het gebouw goed zichtbaar. Hoe zou het vroeger geweest zijn toen er dertien tabaksschuren stonden, haaks op het pad? Zouden ze ter weerszijden van het pad hebben gelegen? Of in lijn met de enig overgebleven tabaksschuur? Zouden ze op gelijke afstand van elkaar hebben gelegen of meer willekeurig? Het landschap geeft het antwoord niet prijs. Of zou een relatief vlak stukje grond rechts van mij een plek zijn waar mogelijk één van die schuren gestaan zou kunnen hebben. Ik draai me om, met mijn blik naar het noordwesten, zie het pad dat net is aangelegd en stel me voor dat er een aantal schuren op rij stond. Het landschap vol met tabaksaanplant. Plukkers in de velden, karren die mest aanvoerden, karren met tabaksbladeren die naar de schuren werden vervoerd om te drogen. Moet mooi en dynamisch zijn geweest. Niets meer van terug te vinden. Teruggewandeld naar de bomerij vervolg ik het pad naar rechts.

Dit pad slingert zich tussen twee glooiingen door. Het is een smeltwaterdal, in de laatste ijstijd ingesleten in het landschap.

De heuvel aan de rechterzijde is bebost. Door de nog laagstaande zon geven de bomen een lange slagschaduw over de helling. Het contrast met de zonnige glooiing aan de linkerzijde is prachtig en markeert het pad, verder rechts afbuigend. Geen wilde grazers maar een enkele wandelaar die het pad kruist dit keer. Volkomen serene rust, passend bij het landschap, passend bij deze zondagochtend. Het pad passeert een waterbassin. Het bassin is omheind

door een houten hek en er staat een bankje. Op een enkele plek loopt het water onder het hek door, waardoor het voor dieren mogelijk is te drinken, althans, zo lijkt dit. Om het water heen vervolgt het pad zich in een glooiend, wat meer opener terrein. De lage zon kleurt het landschap groen met bruin- en geeltinten, afgewisseld door lange grillige schaduwen van grove dennen die groepsgewijs op de hellingen staan. Dit beeld doet on-Nederlands aan en als dit een Afrikaanse savanne was zou je kunnen verwachten dat er zomaar een giraffe of olifant tevoorschijn komt. Maar dit is Elst in Utrecht.

Een stukje terug, richting het waterbassin, slaat het pad rechtsaf. Het voert een stukje westelijk, naar de bosrand in het westen, en buigt daarna in zuidwestelijke richting. Hier ontrolt zich een panorama over de uiterwaarden en de Betuwe. Maar het is nog te ver om dit duidelijk te zien. Even verder worden twee grafheuvels zichtbaar. Dichterbij gekomen blijken er nog twee grafheuvels te liggen. Vreemde bulten in het landschap. Restanten van leven op deze plaats in lang vervlogen tijden, die dit gebied zo uitermate interessant maken.

Een mooi vormgegeven bronzen plakkaat vermeldt 'vijfde etappe van de grafheuvelroute Leersum Rhenen met aangeduid de grafheuvels'. Ik loop tussen de grafheuvels door en probeer me voor te stellen hoe het landschap er duizenden jaren geleden uit heeft gezien. Probeer me een voorstelling te maken hoe de mensen er toen uitzagen, hoe ze woonden, wat ze zagen, hoe ze hun (raat)akkers bewerkten. Dat valt nog niet mee. Vanaf het hoogste punt van één van de grafheuvels kijk je uit over de vallei richting de Betuwe. Achter de rij huizen aan de Rijksstraatweg laat de Nederrijn zich zien als blauwe vlekken tussen de nog kale bomen. Vanaf dit punt zal in de zomer de Nederrijn zich verschuilen achter het loof van die bomen. Aan de overkant de contouren van een dorp met een kerk en een molen. Is dit Lienden? Met molen De Zwaan en links daarvan de hervormde kerk? En in welke plaats, meer zuidelijk, staan die hoge gebouwen?

Teruggekeerd op het pad dat terugleidt naar de parkeerplaats zijn er nu veel meer wandelaars aanwezig. Een enkele passant draagt een statief en fototoestel over zijn schouder. Ik blijf dus niet de enige die de mooie kleuren en het heldere licht op deze vroege morgen weet te waarderen. Voordat ik bij de kruising kom waar ik rechts moet, kijk ik nog een keer om en neem het landschap in me op. De zon klimt op en de slagschaduwen zijn beduidend korter, de kleuren zijn helderder. Het gletsjerp pad snijdt duidelijk door het landschap.

Tijdens het vervolgen van het pad richting de parkeerplaats rennen verschillende hardlopers en twee groepen joggers me tegemoet. De stilte is over, maar voor mij had de dag niet beter kunnen beginnen.

Kunstenaars van Rhenen: Margot Kikkert

In de rubriek 'Kunstenaars van Rhenen' besteden we aandacht aan hedendaagse kunstenaars die in Rhenen en omgeving werkzaam zijn of werkzaam zijn geweest en voor wie Rhenen en omgeving als inspiratiebron hebben gediend.

Margot Kikkert, kunstschilder, werd in 1957 geboren in Meppel. Afkomstig uit een schippersfamilie verhuisden haar ouders regelmatig en groeide zij op in verschillende woonplaatsen. Zij ging naar de middelbare school in Zetten. Omdat zij goed kon schrijven, kwam zij te werken als leerling-journaliste voor het Weekblad van het Nederlands Genootschap van Leraren in Dordrecht. Haar creatieve talent viel op bij de directeur van het Genootschap en hij raadde haar aan verder te studeren, zodat zij haar talenten verder zou kunnen ontwikkelen. Zo deed Margot in 1978, enigszins beschroomd, toelating tot de dagopleiding van de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen Rotterdam, de tegenwoordige Willem de Kooning Academie, en werd prompt toegelaten.

Willem de Kooning Academie

Deze Rotterdamse academie had op dat moment de enigszins losse, vrije (anarchistische) manier van onderwijzen, zoals gehanteerd onder leiding van voormalig directeur Pierre Janssen en wat toen ook een tijdsbeeld was, achter zich gelaten. Het was een zakelijke academie. Margot, die vandaag nog de herinnering meedraagt aan die periode: "Er stond druk op de halfjaarlijkse beoordelingen en het werk van

de studenten werd becommentarieerd met onversneden kritieken."

Rhenense jaren

In 1987 was Margot in Rhenen komen wonen. Zij was begin 30 en vertelt over deze tijd, waarin zij zich met veel overgave aan het schilderen en tekenen kon wijden in een nieuwe, inspirerende woonplaats, waar alles op zijn plek viel. Haar werk verscheen regelmatig op groeps- en solo-exposities. De belangrijkste solo-exposities vindt zij die bij Kunstgalerij Lenten in Epse in 1995, bij Matser in Wageningen en bij het museum in Rhenen. Zij voerde ook werk in opdracht uit voor grote bedrijven als Plieger in Zaltbommel, het Ziekenhuis De Gelderse Vallei in Ede en Dell Computers in Amsterdam.

Op zwerftocht door Rhenen 2017

Een van de Rhenense initiatieven waar zij altijd graag aan meewerkte, was de tweejaarlijkse Kunstroute. In 2017 besloot zij hiervoor een speciale serie pentekeningen te maken. Zij woonde op dat moment dertig jaar in Rhenen en greep dit aan om op zwerftocht te gaan door haar woonplaats op zoek naar schilderachtige plekken om te vereeuwigen, met in gedachten schilders als Rembrandt, Albert Cuyp, Pieter Saenredam en Jan van Goyen, die Rhenen rond 1650 kwamen tekenen en schilderen. Margot pakte haar fiets en met een viskrukje als zetel probeerde zij Rhenen op papier te krijgen met behulp van een heel fijn (klein) tekenpennetje.

De zwerftocht leverde een elftal juweeltjes van pentekeningen op in de kleuren sepia en zwart met Rhenen als onderwerp. De tekeningen doen door de fijnmazige lijntjes, de kleur en compositie op het eerste gezicht denken aan kleine etsjes van 17de-eeuwse makelij.

Rhenens kunstenaar van het jaar 2018

Een van de pentekeningen gebruikte

Margot in een reisaltaar, dat ze in 2018 maakte over de Cuneralegende en de stad als middeleeuwse bedevaartplaats. Ze deed mee aan de jaarlijkse kunstenaarswedstrijd tijdens Open Monumentendag met het thema 'Europa via Rhenen' en won de eerste prijs, zodat ze Rhenens kunstenaar van het jaar werd.

Hedendaagse werk

Bij een bezoek aan het atelier van Margot maken wij kennis met haar laatste werken. Op haar ezel staat een schilderij met daarnaast twee kleinere voorstudies, die hebben geleid tot het ontstaan van dit werk. Haar teken- en schilderwerk is gebaseerd op de menselijke figuur. De vormen gebruikt ze om geabstraheerde voorstellingen of abstract werk te maken. Belangrijk in het werk is het lijnenspel dat eerst ontstaat, voordat daar met verf een verdere vorm uit ontstaat. Margot legt uit dat die lijn altijd eerst komt. Zij begint daarom op klein formaat om de lijn te pakken te krijgen. Het werken blijft altijd een proces in ontwikkeling.

Expositie-adressen

Tekeningen en schilderijen zijn te zien in haar atelier aan de Anjerlaan 79 in Rhenen, bij lijstenmakerij Ka-Art in Zeist, bij B&B Aan de Boekhorst in Lochem en tijdens exposities. Bezoek aan haar atelier kan op afspraak. Meer informatie op margotkikkert.nl.

Gezicht op Rhenen - Margot Kikkert 2017, 105 x 153 mm, graphic linemaker op papier

De virtuele Cunerakerk in de steigers

Modelbouw Cunerakerk levert verrassende details op

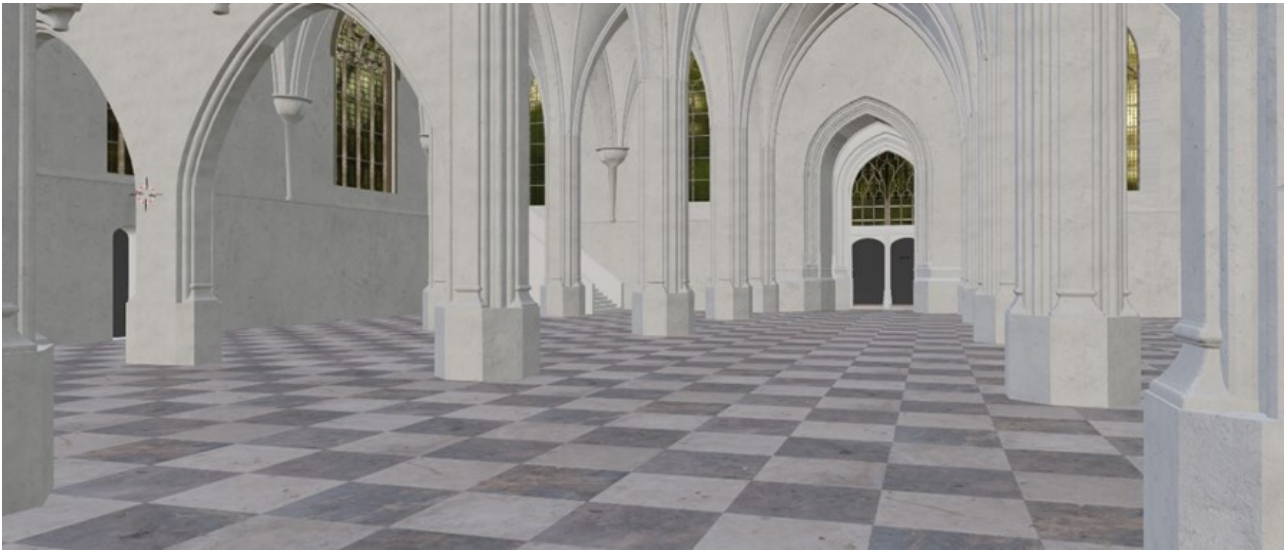

Fig. 6: Afbeelding van het interieur, gezien in het virtuele model vanaf de plek waar Van Bassen het schilderij geschilderd heeft

Zoals u waarschijnlijk wel weet heeft de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken een werkgroep, genaamd 'Virtueel Rhenen'. Deze werkgroep houdt zich sinds jaar en dag bezig met het op de computer in 3D weergeven van Rhenen, zoals het was in de periode van 1650-1750. Aan de hand van o.a. schilderijen uit die tijd wordt geprobeerd een beeld te krijgen van hoe Rhenen er toen uit gezien zou kunnen hebben. Deze informatie wordt gebruikt om de gebouwen in 3D na te bouwen. Het model 'Virtueel Rhenen' zoals het er nu uitziet en dat steeds verder verbeterd wordt, kunt u zien en beleven in ons stadsmuseum.

Op dit moment heeft Virtueel Rhenen een vrij oud 3D-model van de Cunerakerk, dat alleen de buitenkant toont. Hoe leuk zou het zijn om ook de mogelijkheid te bieden om de kerk binnen te gaan. Dat is de reden geweest om een nieuw 3D-model te gaan bouwen van de Cunerakerk. In dit artikel zal u worden verteld hoe dit proces in zijn werk gaat. Het doel van dit artikel is om u te laten zien dat we allereerst best trots mogen zijn dat we zo'n mooie kerk in Rhenen hebben staan en dat we vroegere gene-

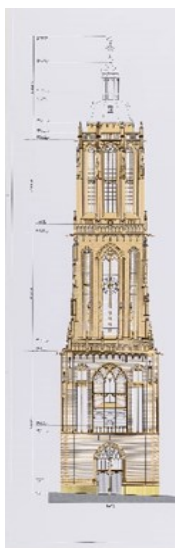

Fig. 1: Toren Westzijde

raties dankbaar mogen zijn voor de inspanningen om de kerk steeds te restaureren. Ook hoopt dit artikel aan te tonen dat het 3D bouwen een meerwaarde kan zijn voor geschiedkundige verenigingen om meer kennis uit het verleden te verkrijgen. Uit het onderzoek van referentiemateriaal, zoals schilderijen en prenten, is gebleken dat uit nauwkeurige analyse van de details veel informatie te halen is of vragen worden opgeroepen, waar normaal aan voorbijgegaan zou worden.

Om enigszins op schaal te bouwen kon gelukkig gebruikgemaakt worden van de gevelaanzichten van de kerk, die het architectenbureau Van Hoogevest in 2011 gemaakt heeft voor de restauratie van de kerkranken. Tekeningen

Fig. 2: Kerk Zuidzijde

Heilige trap (Scala Santa)

Oorsprong

Volgens de traditie maakte de trap deel uit van het pretorium van Pontius Pilatus in Jeruzalem. De trap die Jezus nam naar de plek waar hij door Pontius Pilatus werd verhoord, voorafgaand aan zijn kruisiging. Volgens middeleeuwse legenden zou de trap rond 326 door Sint-Helena, de moeder van Constantijn de Grote van Jeruzalem naar Rome zijn gebracht. In die tijd stond deze bekend onder de naam Scala Pilati (Trap van Pilatus).

Locatie

Uit oude plattegronden blijkt dat de trap zich vroeger bevond in de buurt van een kapel die toegewijd was aan Sint-Silvester. Bij de herbouw van het Lateraanse paleis door paus Sixtus V in 1589 werd de trap overgeplaatst naar de huidige plek.

Het gebouw waarin zich de Heilige Trap bevindt wordt tegenwoordig van het Lateraanse paleis gescheiden door een zeer drukke verkeersader. Het gebouw werd in 1589 door Domenico Fontana gebouwd.

Dit is overigens niet de enige Heilige Trap. Ook in Jeruzalem staat een Scala Santa die Jezus genomen zou hebben om bij Pilatus te komen. Het exemplaar in Rome is echter zonder twijfel de bekendste van de twee en wordt ook beschouwd als de echte.

Ook in Bonn is een Heilige Trap gebouwd naar het voorbeeld van de Scala Santa in Rome. Boven de ingang van het gebouw, dat het huis van Pontius Pilatus moet voorstellen, wordt een beeldhouwde voorstelling weergegeven van Ecce Homo.

Het Heilige der Heiligen

De trap leidt naar het Sancta Sanctorum (Heilige der Heiligen). Dit was in de middeleeuwen de persoonlijke bidkapel van de pausen. Het dateert oorspronkelijk uit de tijd van Constantijn, maar werd in zijn huidige vorm in 1278 ingericht door paus Nicolaas III. In het Heilige der Heiligen worden veel relieken bewaard, waaronder de beroemde Christusicoon Santissimi Salvatore Acheiropoieton ('niet door menselijke handen gemaakt'). Deze wordt bij speciale gelegenheden in processie door Rome gedragen.

De trap en boetedoening

De trap bestaat uit 28 marmeren treden die met hout zijn bekleed. Pelgrims beklimmen de trap op hun knieën onder het opzeggen van een gebed op elke trede. De pelgrims die de trap bestijgen, treffen er aan weerszijden vele meters aan fresco's aan. Daarop staan verhalen afgebeeld uit het Oude en Nieuwe Testament. Paus Sixtus V had die daar in 1589 laten aanbrengen als catechese voor de pelgrims. Een beetje zoals de video's met uitleg die we tegenwoordig in musea vinden.

Gelovigen kunnen een volle aflaat verdienen als ze de Heilige Trap op hun knieën opgaan en daarbij in gebed stilstaan bij Jezus' Passie. Zieken en gehandicapten die daartoe niet in staat zijn, kunnen een volle aflaat verdienen als zij vlakbij de Trap biddend Jezus' Passie overwegen.

Fig. 4: De Cunerakerk in Rhenen met het paleis van Frederik V links en het stadhuis rechts, Pieter Saenredam, 1644, pen, gewassen inkt, 35x47 cm, Teylers museum

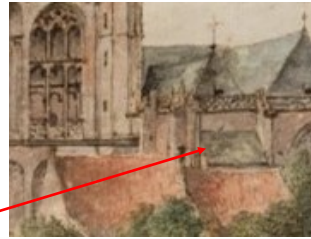
van de torenaanzichten konden verkregen worden uit het onvolprezen archief van Henk Deys. Verder waren werkgroepslid Tom Heger en zijn zoon zo vriendelijk om met een drone foto's van de toren en de kerk te maken, zodat de detaillering ook op grotere hoogte goed zichtbaar gemaakt kon worden.

Om de werkelijkheid van de 17de eeuw zo goed mogelijk te benaderen zijn schilderijen en andere afbeeldingen gebruikt die in dezelfde periode vervaardigd zijn. Met name interieurschilderijen en -tekeningen van de Cunerakerk door Bartholomeus van Bassen en Pieter Saenredam kwamen hiervoor in aanmerking.

Opgemerkt moet worden dat het gebruik van schilderijen als referentiemateriaal toch enige kanttekeningen behoeft. Wel moet de vraag gesteld worden in hoeverre de getoonde afbeeldingen ook echt waarheidsgetrouw geschilderd zijn. Nogal eens liet de schilder de compositie prevaleren boven de werkelijkheid of liet men meer in de afbeelding zien dan de werkelijkheid aangaf. Vooral bij Van Bassen

Fig. 3: Interieur Cunerakerk, Bartholomeus van Bassen, 1638, 61 x 80 cm, olieverf. National Gallery Londen. Geschilderd vanaf het koor

Detail fig. 4: Dak doopkapel

zijn onderdelen in het interieur aan te wijzen die gewoon niet waar kunnen zijn. Zelfs als details van afbeeldingen, die geschilderd zijn door verschillende schilders, hetzelfde zijn, moet men voorzichtig zijn of dit wel waarheidsgetrouw is, omdat het in die tijd nogal gebruikelijk was om werken van elkaar na te schilderen.

Eén van de elementen die Van Bassen in zijn schilderij afgebeeld heeft, is de trap die voor de doopkapel staat. Omdat zich boven de doopkapel geen verdiepingsvloer bevindt, is de gangbare mening dat het een uiting van decoratieve verfraaiing is om het schilderij interessanter te laten lijken. De vraag is of deze aanname juist is, vooral als je de tekening, die Saenredam vanaf de zuidzijde van de Cunerakerk gemaakt heeft, in ogenschouw neemt. Hier steekt het grijze dak van de doopkapel boven de rode daken van de huizen uit, wat de indruk geeft dat boven de doopkapel een soort nis gezeten moet hebben.

Ook Saenredam heeft in een van zijn interieurtekeningen van de Cunerakerk de desbetreffende trap getekend. Bovendien laat deze pentekening de trap vanuit een andere gezichtshoek zien dan het schilderij van Van Bassen.

De vraag is nu, wat zou de reden van de trap in de Cunerakerk geweest kunnen zijn? In een pelgrimskerk, hetgeen de Cunerakerk in het verleden geweest is, zou de aanwezigheid van een 'Heilige Trap' geen gekke gedachte zijn en zou mogelijkerwijs de verklaring hiervoor kunnen zijn. Beklimming van de 'Heilige Trap' fungeerde als een soort boetedoening, waarna een aflaat verkregen kon

Fig. 5: Gezicht vanuit het zuidelijke travee naar het westen en noordwesten van de Cunerakerk, Pieter Saenredam, 1644, pen in bruin, penseel in kleur, 408 x 547, mm, Collection Frits Lugt, Instituut Néerlandais

Fig. 7: Virtuele Cunerakerk in aanbouw

worden. In de nis boven de doopkapel zou mogelijkwijs het kruisbeeld van Jezus gestaan hebben. In het kader hiervoor is verdere informatie over de 'Heilige Trap' te lezen, Figuren 6 en 7 laten de stand van zaken zien hoe het ervoor staat met de bouw van het 3D-model. Zoals u kunt zien is het model nog niet gereed. Het streven

is om een eerste versie beschikbaar te hebben voor Virtueel Rhenen in de zomermaanden van dit jaar. Zoals al eerder opgemerkt is de reden voor een nieuw model van de Cunerakerk geweest om de mogelijkheid te bieden de kerk in te kunnen gaan. Tijdens de bouw van het model werd duidelijk hoe rijk gedecoreerd de kerk aan de buitenkant is. Vooral bij het zien van de dronebeelden.

De vraag is in hoeverre het interessant is om vanuit historisch oogpunt details van die versieringen in 3D weer te geven. Model-technisch gezien is het dilemma: hoe gedetailleerder het model, hoe meer beslag gelegd wordt op het geheugen van de computer, wat implicaties heeft voor de hanteerbaarheid van het model.

Om een voorbeeld van het weergeven van details te geven: tijdens het bekijken van de pinakels viel het op dat één van de pinakels aan de zuidzijde de symbolen van de evangelisten bevat i.p.v. de gebruikelijke hoogsels of knopversieringen (zie figuren 8a en 8b).

Achtereenvolgens laat afbeelding 8b van boven naar beneden de symbolen van de evangelisten zien. Het men-

Fig 8a en b: Pinakels met hoogsel en met de symbolen van de evangelisten

selijke gezicht staat symbool voor Mattheüs, de adelaar voor Johannes, de leeuw voor Marcus en de stier voor Lucas, met daaronder op alle hoekpunten een bijbellezer, de iconografische duiding van evangelisten. Zo blijkt maar weer dat niet alleen de duivel in de details zit, maar dat met wat opmerkzaamheid ook de evangelisten in de details gevonden kunnen worden.

Op dit moment gaat het te ver om deze details in het model weer te geven. Maar hoe leuk zou het zijn om dit wel te doen. Een torenbeklimming volstaat niet om deze details te bekijken. Door het in 3D weergeven kan de aandacht voor deze symboliek bewaard blijven.

De plannen zijn om het model steeds verder te verbeteren met de beschikbare historische inzichten. Op deze manier kan het als een vehicle dienen om historische kennis over onze gebouwen verder uit te bouwen en te verbeteren.

Aan u allen: *Een inspirerende ontdekkingsstocht, op welke manier dan ook, naar het verleden toegewenst.*

Gasthuiskapel in maart 1913, foto Monumentenzorg Zeist, neg. 14837

Het Gasthuis te Rhenen in de tweede helft van de 16^e eeuw

In de loop van de dertiende en veertiende eeuw werden in vele steden in de Lage Landen zogenaamde gasthuizen gesticht. Het waren stadsbesturen, geestelijken of particulieren die vanuit godsdienstige of humanitaire motivatie inrichtingen lieten bouwen, waarin aan passanten zoals pelgrims, zwervers maar ook zieken en bejaarden voor korte of langere tijd onderdak werd geboden. Deze gasthuizen kregen namen, meestal van heiligen. Het zijn de voorlopers van onze hedendaagse ziekenhuizen, verzorgings- en verpleeghuizen.

Ook Rhenen kreeg een gasthuis en in dit artikel wordt de rol van dit gasthuis in de tweede helft van de zestiende

eeuw beschreven.¹ Het zijn de oudst bewaard gebleven rekeningen van het gasthuis die hiervoor geraadpleegd konden worden. Deze periode, enkele decennia vóór, en ná de Hervorming, valt in een interessant tijdsgewricht. Hoewel de Stichting Gasthuis in Rhenen omstreeks 1380 werd ingesteld en daarmee de oudste nog functionerende instelling in Rhenen is, zijn pas sinds de tweede helft van de zestiende eeuw archivalia beschikbaar waarmee we een wat duidelijker beeld van de functie van het gasthuis kunnen reconstrueren.²

Verslaglegging in de vorm van notulen heeft vroeger nooit plaatsgevonden. Er werd doorgaans volstaan met de vermelding van besluiten in de rekeningen zelf, waarbij men

vaak naast de te verantwoorden uitgaven, óók nog enkele details specificeerde. Het zijn dan ook de jaarlijkse gasthuisrekeningen die ons, als belangrijkste bron, informatie verschaffen over het doen en laten van deze belangrijke instelling. Hoewel vele rekeningen ontbreken blijft er voldoende informatie over om een redelijk getrouw beeld uit de hier beschreven periode weer te kunnen geven. Ook de stadsnotulen geven soms aanvullende informatie en er zijn nog enkele charters en soortgelijke documenten bewaard gebleven waaruit enige aanvullende gegevens zijn te verkrijgen.

Gasthuis

De stichtingsakte van het Rhenens gasthuis is niet bewaard gebleven, maar aangenomen kan worden dat de stichting rond 1380 heeft plaatsgevonden. Het gasthuis was een zelfstandige en grotendeels onafhankelijke stichting, die bestuurd werd door een tweetal, door de stadsregering aan het gewest voorgedragen gasthuismeesters. Deze stelden aan het hoofd van het gasthuis een weerd, weert of waard aan, die de dagelijkse leiding had. De aanduiding weerd geeft duidelijk de oorspronkelijke gasthuisfunctie van deze instelling aan. Enkele namen van hen zijn bekend: in 1547 Luytger, in 1571 Henrick Guertse (Goortsz), voorts Aelbert Duijm (1578, 1580) en Anna *die vrouwe int gasthuijs* (1610).

De vraag doet zich voor wat precies onder het gasthuis als locatie, gebouw, werd verstaan. Aan de Gasthuisstraat stonden enkele panden en daarnaast de gasthuiskapel. Dat er daadwerkelijk in het gasthuis geslapen werd, geeft de volgende post weer: *Voor xxvj bossen rohstroij voir den weerd int gasthuijs om inde bedsteden te leggen ende ouderen daer inne t slapen*. Maar ook het gegeven dat er opgaven zijn van overlijdensgevallen in het gasthuis wijst hier op: (...) *voor een graf voor zijn huijsvrou die int gasthuijs cappell gestorven was (1586); een schamele vrou die in de cloosterkerck gestorven was, een graf voor een weversgezel die int gasthuijs gestorven was, evenals de vermelding twee begraafsteden voor een Engelschen en dander voir een jongen die int gasthuijs gestorven zijn*.

In de rekening van 1578 schrijft de gasthuismeester mr. Johan de Keijser: *Also dese cameraer het oude vervallen gasthuijs getimmert en vermaect heeft tot nije en goete cameran daer hij grote moeijs ende arbeijt toegedaen heeft*. Deze belangrijke mededeling brengt ons echter niets verder. Dat het één gebouw was, zou bijvoorbeeld blijken uit een bepaling uit 1588, waarin staat dat *het brandbare dak* van het gasthuis vervangen moest worden door een *hard dak*. In 1607 vinden we: *Noch van een trap te maecken in t gasthuijs daer Jan Guertsz dochter in woont en aen de zoldertrap xxv middelnegelen verbesigt*. Tot 1578 moet er nog een klein gasthuis hebben bestaan, zoals in de aanhef van de gasthuisrekeningen wordt aangeduid, maar er is onvoldoende informatie waaruit de

ligging ervan kan worden afgeleid.

In 1753 vond een fusie plaats tussen de stichtingen het Gasthuis en het Weeshuis tot de thans nog bestaande Stichting het Voormalig Gast- en Weeshuis. Sindsdien vallen beide rekeningen onder één hoofd, namelijk dat van de gast- en weeshuismeester.

Gasthuismeesters

In de hier beschreven periode werden op voordracht van het stadsbestuur jaarlijks aan de gewestelijke overheid, zeg maar de provincie, als genomineerden opgegeven: één schepenburgemeester, één kameraar-burgemeester, zeven schepenen, acht raden, drie kerkmeesters, twee gasthuismeesters en twee weesmeesters. In de meeste gevallen werd conform besloten en volgde de bevestiging vanuit Utrecht of Brussel namens de landsheer Karel V respectievelijk Filips II door de stadhouder: de hertog van Savoije, de Prins van Oranje of de hertog van Alva. De aanstelling geschiedde gewoonlijk voor een periode van twee jaren. De genomineerden waren meestal oud-burgemeesters, raden, schepenen en andere bestuurders in Rhenen.

Er functioneerden jaarlijks dus twee gasthuismeesters: een kameraar-gasthuismeester en een vennoot-gasthuismeester. De eerstgenoemde was de belangrijkste bestuurder en verantwoordelijk voor de administratie en de jaarlijkse financiële verantwoording: hij stelde de gasthuisrekening op. De vennoot-gasthuismeester droeg vermoedelijk gedeelde verantwoordelijkheid, zoals er ook twee weesmeesters, en als kerkmeester zelfs drie personen functioneerden. De kameraar-gasthuismeester presenteerde zich aanvankelijk op de jaarrekeningen als *cameraer gasthuijsmeester van den grotten ende cleijnen gasthuijs binnen Renen ende melatenhuijs buiten Renen*, maar vanaf de rekening 1578/1579 worden het kleine gasthuis en het melatenhuis in de presentatie niet meer vermeld omdat ze opgeheven waren.

De controle van de rekeningen geschiedde op een merkwaardige wijze. Voor bijvoorbeeld de rekeningen van 1572-1603 geschiedde die eerst na voorafgaande klokking ten stadhuize, waarbij de rekeningen van kerkmeesters, gasthuismeesters en weesmeesters aan de schout, de burgemeester, het gerecht (de schepenen) en twee notabelen uit de burgerij werden gepresenteerd. Hierbij werden per bijeenkomst drie tot wel vijf op elkaar volgende rekeningen van jaren geleden tezamen behandeld: bijvoorbeeld die van de jaren 1578-1582 kwamen pas in mei 1592 gezamenlijk aan de beurt. Daarnaast werd controle verricht door de president en de griffier van het Hof van Utrecht: de *Heeren auditeurs 's Lands*. Zij kwamen naar Rhenen om de rekeningen van de stad, de kerk, het gasthuis en het weeshuis *te horen*, dat wil zeggen te *controleren*. Dit gebeurde nog veel later: de rekeningen van de hierboven genoemde jaren 1572-1595 kwamen pas in oktober 1596 aan de beurt, en die van

1594-1600 pas in 1603. Zo werd bijvoorbeeld de rekening van 1572 dus pas 24 jaar later door de gewestelijke overheid goedgekeurd.

Er werden daarbij ruimschoots daggelden aan deze controleurs uitbetaald en tevens vond de daaraan verbonden *tering*, de maaltijd plaats, hetgeen handen vol geld kostte. Hiervoor koos men bijvoorbeeld de herberg *de Sleutel*. Zo'n diner kostte in 1547 in totaal 30 pond. Ook de voerman die de president, de griffier, de klerk en de dienders weer naar Utrecht voerde werd niet vergeten. De secretaris van de stad verdiende 4 pond *voor de moeite en de diensten* die hij verricht heeft bij het *horen van de gasthuisrekening*. De kameraar gasthuismeester werd goed betaald, hij kreeg voor het gedurende een jaar ontvangen en uitgeven van de gasthuisgoederen 12 pond en *komt voor het concipieren van de jaarrekening ende tweemaell in het claer te schrijven ij £ en het pampier* werd afzonderlijk in rekening gebracht.

Ik ben ook tegengekomen dat de gasthuismeesters een rentmeester aanstelden, om fysiek de verschillende financiële afdrachten en pachtsommen te innen. Het reguliere jaargeld voor de gasthuismeester was in het begin van de zeventiende eeuw 4 gulden.

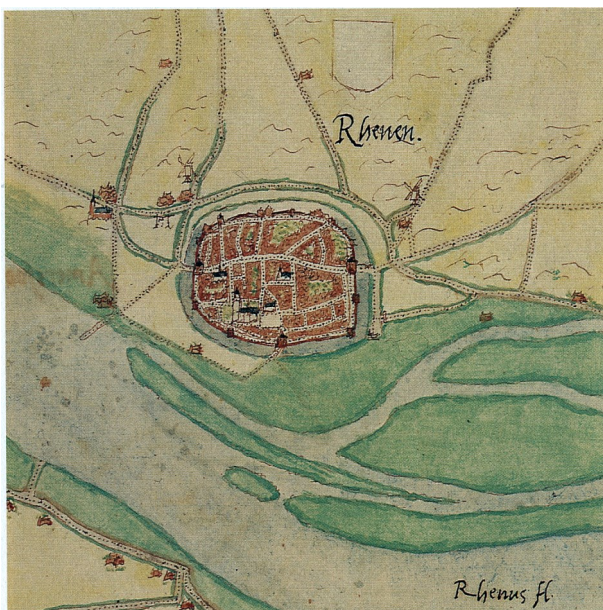
Behalve het gasthuis vielen onder het beheer van de gasthuismeesters de gasthuiskapel en, tot aan de afbraak ervan, het melatenhuis alsook de melatenkapel of melatenkerkje en de St. Anthoniskapel.

De gasthuiskapel

De gasthuiskapel heeft tot aan ca. 1947 aan de Gasthuisstraat op de hoek met de Koningstraat gestaan, met hieromheen enkele huisjes die tot het gasthuis behoorden. De benamingen gasthuiskapel en gasthuiskerk werden vroe-

door elkaar gebruikt, met een voorkeur voor gasthuiskapel. In de hier beschreven periode zijn in de verantwoordingen van het huisgeld vaak tevens de belendingen vermeld, zoals: de *gasthuiskapel*, het *gasthuijs coor*, *de schuerstaande achter het koer van het gasthuis*. Wouter Verwaj kreeg opdracht *twee sittens int choir vande cappell te vermaecken*, twee zitplaatsen dus in het koor. Naast en door elkaar lezen wij over het zingen in de kapel, het zingen in de gasthuiskapel, de predicatie int gasthuijs kerck. Hieruit valt te concluderen dat men indertijd met *gasthuiskapel* het complete gebouw bedoelde, dus toren-kerk-koor. Wat wij nu op oude foto's zien en gasthuiskapel noemen is in wezen dus het koor, de oostelijke uitbouw, die omstreeks 1947 is afgebroken. In dit artikel wordt de naam gasthuiskapel in de gebruikelijke zin gehanteerd, dus voor het complete gebouw.

Hoewel het door sommige onderzoekers wordt betwijfeld, heeft dit kerkje wel degelijk een torentje gehad, zoals op de plattegrond van Rhenen door Jacob van Deventer (ca. 1568) is aangegeven. Er zijn namelijk drie posten beschreven van het leveren van een *reep* (touw, koord) ten behoeve van de luiddklok in het kerkje: in 1547 werd Cornelis de Haen betaald omdat hij *de reep weder vastmaecte aende clock int gasthuijs op St. Sijmon*. In 1602 ontving Henrick Jaspersz Lijndendraijer 5 schellingen voor een *lijnt gebesicht aen het clocksken in de gasthuijskerck*. In 1603 werden aan Cornelis dLijndrerer 5 schellingen uitgekeerd voor een *reep int gasthuijs clockgje en in 1607 noch aen het gasthuijs clock een lijndt*. Toen was blijkbaar zelfs het torentje nog aanwezig en in gebruik. Dit torentje is vermoedelijk wel begin zeventiende eeuw afgebroken, zoals af te leiden is uit een plattegrond uit begin van die eeuw. In verband met de aankoop van een moderne slangenbrandspuit van Jan van der Heyden werd door de raad in augustus 1696 besloten *omme het gasthuijs kerckje (twelck gedispireert is tot bewaringhe van het brandt-gereetschap) sodanigh te doen repareren* dat het als wagenhuis ingericht kan worden. Hier blijken 40 sparren

Rhenen Jacob van Deventer ca. 1568

St. Anthoniskapel, detail Het beleg van Rhenen, ca. 1499 -1592, detail, Meester van Rhenen, Rijksmuseum

voor nodig te zijn. Het is nog onbekend wanneer de gasthuiskapel als kerk buiten gebruik is gekomen. In elk geval kan geconstateerd worden dat deze in 1607 nog met torentje functioneerde. In 1710 melden de stadsnotulen dat in het gasthuiskerkje het brandweergereedschap in de weg staat om hier het brandhout voor de predikant Otto van den Berg op te kunnen slaan.

In de Gasthuiskerk was een vicarie (missenfundatie) gevestigd op het altaar van de Heilige Geest. Mogelijk was het gasthuis zelf ook naar de Heilige Geest genoemd, zoals dit het geval was met vele andere gasthuizen in de Nederlanden. Bovendien geeft de expliciete vermelding van Heilige-Geestmeesters naast gasthuismeesters in de stadsordonnantie voor Rhenen van Karel V (1546) ook een aanwijzing in die richting. Het is echter niet ondenkbaar dat de Gasthuiskerk was gewijd aan St. Anthonis aangezien er op de Heijmenberg een aan St. Anthonis gewijde kapel heeft gestaan en deze onder beheer van de gasthuismeesters viel. In de gasthuiskapel zijn ook daadwerkelijk liturgische diensten gehouden, maar het is niet duidelijk bij welke gelegenheden de kapel/kerk werd gebruikt. De commandeur (van de Ridderlijke Duitse Orde) kwam jaarlijks op *kermisdach* om te prediken en de mis te zingen. Hij kreeg hiervoor een halfvet lam. Tijdens de paasdagen brandden er kaarsen, fakkels en *taertjisen* en werd er ouder gewoonte in de gasthuiskapel door de schoolmeester het lof gezongen en met kerstmis de vespers. De diaken en de subdiaken zongen het evangelie en de epistels en werden voor hun *stacie* (dienst) uitbetaald

Preekstoel Cunerakerk, 1672

alsook de koster met de *choralen* (koorknappen). Volgens de rekening van 1578/1579 hebben de commandeur, de diaken en subdiaken nog loon voor hun *statie* ontvangen. Sinds 1579 is er in de gasthuiskapel geen katholieke eredienst meer gehouden. Toch werd in de rekeningen als standaardpost vermeld dat de commandeur binnen Rhenen gezongen had enzovoorts, maar met de opmerking *ende soe daer geen dienst gedaen es ... ergo nihil*. Ook het vermelde halfvette lam voor de commandeur omdat hij *opten Kermis dach de misse placht te zingen* werd niet geleverd *daer geen dienst gedaen es*. Deze bewoordingen staan ook in 1581 bij de *stacies* van de commandeur, koster, schoolmeester, diaken en subdiaken aangegeven. Het einde dus van de roomse erediensten in Rhenen. De bestaande beneficianten van de vicariaten kregen overigens nog steeds uitbetaald.

In februari 1580 vingen de aanpassingen plaats aan de nieuwe religie. Klaarblijkelijk is toen de predikant reeds in functie getreden. In de *Sinte Kuneren Kercke* is toen het *gehemsel* (klankbord, hemel) boven de preekstoel(!) geplaatst, waarbij er bier werd geschonken aan de helpers die hebben geholpen met het tillen en vastzetten ervan. In de kerk zijn dat jaar banken geplaatst: Wouter Verwaij heeft aan de zuidelijke deur in de kerk een portaal, een pulpit (lezenaar) op het orgel, en een stoeltje gemaakt waarop de zandloper staat en van een noordse den een plank doorgezaagd voor een lange voetenplank en hij maakte nog een *clavier om op te beijeren*.

Naast het eigenlijke gasthuis bestonden er nog drie of vier *cameren* en *den gasthuys solder* boven de vier *Godts camerkens* die voor zes jaar verhuurd werden. Er is in een akte uit 1515 sprake van *het gasthuis op het kerkhof*, in 1553 van het *kleine vrouwengasthuis* en *het gasthuis bij de school*. Langs de noordgevel van de voormalige gasthuiskapel bevond zich een binnenhof (tuin van de pastorie van de Hervormde Kerk). Deze hof zijn we eerder tegengekomen toen er twee wagenvrachten koe- en varkensmest in de hof werden gedeponeerd (1579). In het noordelijk deel van deze ongeveer 14 bij 16 meter grote hof werd in 1883 door de gezusters Kraal een bewaarschool of meisjeskostschool gebouwd. Op de plaats van de voormalige kapel/kerk (zonder het koor) kwamen in 1888 vier kleine huisjes te staan. Deze werden in 1892 verkocht aan Het Protestantsch Bestedelingen Huis. De ruïne van het koor bleef kadastraal een schuur. Ook werd op de binnenhof in 1892 een stenen waterpomp met een zwengel aangelegd. De gasthuiskapel heeft weliswaar de Tweede Wereldoorlog doorstaan, maar in 1947 bleek het verval zodanig dat afbraak onvermijdelijk was.

Inkomsten van het gasthuis

De inkomsten van het gasthuis waren heel gevarieerd en schommelden in de beschreven periode gemiddeld zo tussen 200 en 350 gulden, tegen de uitgaven van ruwweg 290 gulden. Voor de kerkmeesters waren dit voor de

(Cunera-)kerk gemiddeld f2.979 respectievelijk f2.600. Een belangrijk deel van de inkomsten van het gasthuis bestond uit de inning van gelden, verbonden aan pachten en vastgoed: huisrenten, erfrenten, tijnsen, en veenrenten en soortgelijke al lang bestaande afdrachten, vergelijkbaar met erfpachten. Zo was de stad aan het gasthuis jaarlijks schuldig 6 philipsgulden van 25 schellingen het stuk. Het gebeurde ook dat in dit kader goederen, meestal levensmiddelen, in natura werden afgedragen. Judith Lijsters, weduwe van Evert Jansz, was bijvoorbeeld uit haar goed in de Grebbe jaarlijks een vat haring schuldig aan de armen. Uit het goed Middelwijck van Dirck de Bruijn werd jaarlijks in *de vasten* een vat haring geschonken. Een vat kostte 7 pond en 15 schellingen. Ook werd er ingekocht: rogge, boter, *witte erweijten* en ook haring. Rogge werd door de molenaar gemalen en het meel werd naar de bakker gebracht, die er (tegen betaling) ten behoeve van de armen brood van bakte. Soms werden pachtverplichtingen gekapitaliseerd en in baar geld voldaan.

De lijst van de ontvangen huisrenten geeft soms wel 40 namen van de bezitters en eigenaren van de huizen en erven, zodat deze bruikbaar kunnen zijn bij hedendaags bevolkingsonderzoek. In 1547 komen wij bijvoorbeeld 43 posten (van enkele schellingen tot 4 pond) aan huisrente tegen, soms met vermelding van bijbehorende toponiemen zoals de Tangh, de Harspe, de Meegdhegge, de Dickenberch, de Geeresteech, den Bantuijn, de Horstbrand, het goed Middelwijck en de Preekstoel te Achterberg en voorts van grondbezit in de Marsch. Deze polder ten zuiden van de Rijn behoorde vanouds tot de jurisdictie van Rhenen, maar werd tegen 1805 onder Napoleon aan Gelderland toegewezen.

Uitgaven van het gasthuis

In deze paragraaf is een vrij groot aantal uitgaven opgenomen om een goede indruk te geven van het brede scala aan giften en *bedelingen* waarvoor de gasthuismeesters verantwoordelijk waren. Deze uitgaven waren zeer gevarieerd van aard en afhankelijk van misoogsten, epidemieën en oorlogsomstandigheden. Ten eerste waren daar de vaste uitkeringen verbonden aan enkele vicariaten: de Abdij van Sint Paulus te Utrecht, de abdis van Elten (*tot Randijck betaeld*), de Sint Nicolaasvicarie en die aan de Rhenense priester Johan Ludolfsz (possesseur van de Sint Loeien of Sint Elooi vicarie). Deze laatste twee kwamen voort uit de Marsch en er is soms sprake van een Sint Martens vicarie (twee dagwerken *slijks*). Voorts de salarissen aan ambtsdragers, zoals de commandeur die een halfvet lam ontving voor zijn statie tijdens de Kerstmis-dag: het zingen van de mis en de prediking in de gasthuiskapel; de pastoor *vant gasthuijs kermis (=Kerstmis) te singhen inder cappelle; de schoolmeester Marcelis vant loeff te singhen inde Paesch heijlige daegen ende vande kermis ende vesper te singhen inde gasthuijscappelle ook te Kermis dach naer ouder gewoente; de diaken en de subdiaken*

vande evangelie ende epistelen te singhen; de coster ende choralen tsamen hebben met Kerstmis gezongen.

Een jaarlijkse schatting werd voldaan aan de Koninklijke Majesteit (Philips II) van 5 pond voor 20 morgen grond in de Marsch. De stadsbode kreeg jaarlijks een portie vis en de heer Bernt Eijcken, priester vanwege *den pastoir ofte ijmand daeromme* kreeg uitbetaald omdat hij op St. Anthonisdag op de Heijmenberg in de kapel de mis had gezongen. De cameraargasthuismeester kreeg 2 gulden voor het opstellen en *dubbeleeren* van de jaarrekening. Doordat de koers van de rijksdaalder was gezakt, heeft de gasthuismeester eens van 13 daalders elk een schelling zien verdampen, zoals hij dat in zijn rekening verantwoordde. Testamentair had Bernt Freijs bepaald dat iedere zaterdag uit een door hem geschonken fonds van 34 pond een uitkering aan de 15 armen (in 1600: 17 armen) in contanten zou worden uitgedeeld (de *saterdachse deilinge*). Daar komt het jaarloon van de weerd bij en diverse vergoedingen aan personen bij het helpen van turf dragen, het schoonmaken van het gasthuis en veel kleinigheden meer. Regelmatig terugkerende posten waren noodzakelijke reparaties aan de in bezit zijnde gebouwen, zowel de religieuze gebouwen als enkele boerderijen en woningen: lekkages, kapotte dakpannen en glasruiten, beschadigde inventaris en zo voort. Een *balck die men gedeijlt heeft in des gasthuijs torffschuer soe den ouden balcken in stukken* was kostte 2 gulden. Er vond ook nog onderhoud plaats aan de dijk en de Mommeluis in de Marsch.

Tot slot moeten de vele giften *om Gods wille* (gratis) genoemd worden zoals de doodskisten, hemden, schoenen, klompen, *toffelen* (pantoffels), aalmoezen en de traditionele uitgaven aan bijvoorbeeld de ton bier, de scarbier, het uitgedeelde brood, erwten, boter, de haring en niet te vergeten het varken, alles voor de armen, soms behoeftigen genoemd. Het slachtafval van het varken kreeg de waard traditiegetrouw toebedeeld. Soms werd het varken niet in natura maar in baar geld verstrekt en in dergelijke gevallen werd ook het imaginaire slachtafval in geld aan de weerd uitgekeerd. Een enkele keer werd 6 gulden betaald *overmits geen heringh te becoomen* was.

De vroedvrouwen van Rhenen

De betekenis van vroedvrouwen door de eeuwen heen

Welke moeder herinnert zich niet degene die haar bijstond bij haar bevalling? Welke vrouw is niet blij met de hedendaagse mogelijkheden om haar bevalling onder optimale omstandigheden te laten plaatsvinden? Welke vrouw denkt nooit met compassie aan de vrouwen die onder andere omstandigheden hun kind moesten krijgen: onder oorlogsomstandigheden bijvoorbeeld, in een ontwikkelingsland, in onze eigen stad maar dan een aantal eeuwen geleden? Kortom genoeg redenen voor de leden van de HVOR-werkgroep Vrouwen van Rhenen eens te zien wat ze boven water konden halen over de vroedvrouwen in de geschiedenis van Rhenen.

Vrouwen helpen vrouwen

Een bevalling is een zeer ingrijpende gebeurtenis. Sinds het begin der tijden hebben vrouwen elkaar gesteund en geholpen in die moeilijke uren. Vaak waren dat vrouwelijke familieleden of burens. Maar er lijkt ook al heel vroeg een zeker specialisme te zijn ontstaan.

In de bijbel, in het boek Genesis, bemoedigt een vroedvrouw Rachel, de vrouw van Jacob. In het bijbelboek Exodus worden zelfs twee vroedvrouwen genoemd, Sifra

Geboorte van de Maagd, La Fleur des Histoires, Jean Mansel 1446-1451

en Pua. De Egyptische farao had het bevel gegeven om alle pasgeboren Joodse jongetjes te doden. Zij weigerden dat echter en staan daardoor in de ethiek bekend als voorbeelden van toewijding aan de bescherming van pasgeboren menselijke nakomelingen.

Als kraamvrouw was je blij als je helpsters gezond verstand en ervaring hadden, wat logischerwijze vaker het geval was bij wat oudere vroede (=wijze) vrouwen. Vanaf de veertiende en vooral de vijftiende eeuw vinden bestuurders van steden in de lage landen dat zij een rol te spelen hebben. Voor elke samenleving zijn gezonde nakomelingen immers van groot belang. Zij gaan daarom stadsvroedvrouwen aanstellen. Het beroep ontwikkelt zich tot een ambacht. De eerste scholing voor vroedvrouwen ontstaat halverwege de vijftiende eeuw. De echte opleidingen ontstaan pas in de 19e eeuw.

De eerste vrouw die als vroedvrouw in de stadsarchieven van Rhenen staat opgetekend is Lijsbetgen. Van haar weten we niet veel meer dan dat ze vroedvrouw was en die functie in 1364 uitoefende. Zij zal het vak in de praktijk hebben geleerd.

Tientallen, zo niet honderden vroedvrouwen moeten in de loop der geschiedenis aan het bed van Rhenense moeders hebben gestaan. Toch kunnen we er naast Lijsbetgen maar een beperkt aantal terugvinden in de archieven.

Vroedvrouw met vrouw, gezeten op een geboortestoel, Martin Caldenbach, gravure in Der Rosegarten, Eucharius Rösslin 1513

Geboortefeest, Richard Brakenburg, 1683, olieverf op paneel, 40.3 x 54.9 cm, Dulwich Picture Gallery, Londen

De praktijk van het vak

Aan het werk van de middeleeuwse stadsvroedvrouw worden al wel eisen gesteld. Zo mag ze nooit onderscheid maken tussen rijk en arm en is ze verplicht om zwangerschappen te melden bij de autoriteiten.

De kennis over het menselijk lichaam is echter nog beperkt in die dagen, wat leidt tot opmerkelijke praktijken: sterft de moeder tijdens de geboorte, dan moet haar mond met tangen worden opengesperd om de luchtvoorziening voor het kind zeker te stellen.

Na de geboorte wordt de navelstreng op een afstand van vier vingers breed doorgesneden. Deze moet vervolgens bedekt worden met een in olie doordrenkte lap.

Om de huid sterker te maken dient het kindje direct na de bevalling krachtig ingewreven te worden met zout en volgde daarna een wasbeurt met lauwwarm water. Vervolgens moeten de neusopeningen met de vinger schoongemaakt worden en moet er een beetje olie in de oogjes gedruppeld worden. Om de eetlust op te wekken wordt het tandvlees van de zuigeling met een met honing ingesmeerde vinger gemasseerd. En drie tot vier dagen na de bevalling strooit men verpoederde eierschalen met wijn op de navelwond van de baby. Dit ter voorkoming van infecties.

Bevallingen blijven tot in de 20ste eeuw een vrouwenzaak. De aanwezigheid van de vaders was ongewenst tijdens een bevalling. Na een geslaagde bevalling mocht hij pas het resultaat komen bewonderen als alles weer netjes aan kant was en moeder en kind er weer fatsoenlijk bij lagen.

Hoewel de stad Rhenen dus vanaf de 14e eeuw vroedvrouwen in dienst neemt, komt er pas vanaf de 17e eeuw vanuit het stadsbestuur aandacht voor de kwaliteit van het werk van vroedvrouwen. Er verschijnen in die tijd dan ook de eerste instructieve boekjes over verloskunde, bijvoorbeeld dat van Cornelis Keldermans, deken van het

chirurgijnsgilde te Gent, die rond 1700 een vraag- en antwoordboekje schrijft waarin hij opneemt:

'Het Ampt en de plicht van een Vroed-vrouw is, Kenisse te hebben, om een baerende vrouwe in haar baren te helpen, de gheschapen Vrught tot een natuurlijke gheboorte te bevoorderen, de nagheboorte te weeren, de Vrucht te reynigen, ende de Vrouwe, die nu van haar Vrucht verlost is, na behooren gaede te slaen.'

Een behoorlijk verantwoordelijke taak in tijden waarin zuigelingensterfte en kraamvrouwenkoorts met dodelijke afloop aan de orde van de dag zijn.

Vroedvrouw voor iedereen

Een stadsvroedvrouw moet er zijn voor iedereen die een beroep op haar doet, arm of rijk. Het begeleiden van bevallingen brengt de vroedvrouw in de woonhuizen van alle mogelijke bevolkingsgroepen. En waar in de grotere steden arme vrouwen ook wel in gasthuizen bevielen, weten we niet of dat in Rhenen ook gebeurde. Een bevalling zal vaak hebben plaatsgevonden in donkere, slecht verlichte en slecht geventileerde woonruimten, vaak onder onhygiënische omstandigheden.

Als de weeën beginnen wordt de vroedvrouw opgeroepen en is ze verplicht om te komen.

Bij nacht en ontij, in weer en wind en bij oorlog en vrede. Toch worden daarbij soms ook beperkingen gesteld. In het Rhenens archief vinden we bijvoorbeeld:

Interieur met een gezin en 2 bakers voor een haardvuur, toegeschreven aan Esaias Boursse, 1660, Grohmann Museum, Milwaukee, Verenigde Staten

"Is tot stadvroetvrou aengenomen Willemke van Schoonhoven [Schoonauwen], midts dat sij nijet en zal mogen haer begeven 's nachts buijten deser stad dan met kennisse".

Willemke is stadsvroedvrouw van 1630 tot 1650. Rond 1630 is het geweld van de Tachigjarige Oorlog weer opgeleefd en kan het zeer onveilig zijn buiten de stadspoorten. Dat zal de reden zijn geweest dat zo nadrukkelijk bij de aanstelling wordt gesteld dat ook voor haar niet zomaar de stadspoort 's nachts mag worden opengemaakt, uit angst voor indringers in de stad van buiten die wachten op hun kans. Of Willemke als de poort wel open mag, zelf bewaking meekrijgt om zich het loslopend krijgsvolk van het lijf te houden, vertelt het verhaal niet.

Openbare taken en getuigen voor de rechtbanken

Naast de kerntaak krijgt de stadsvroedvrouw ook openbare taken toebedeeld van zowel wereldlijke als kerkelijke rechtbanken. Ze moet soms op verzoek van de rechtsprekende vroedschap vrouwen onderzoeken om te zien of ze echt zwanger zijn. Dat kan van belang zijn als de vrouw een rechtszaak aanspant vanwege verbroken huwelijksbeloften. Haar oordeel wordt ook gevraagd bij plotselinge sterfte na de geboorte. Is er soms sprake van kindermoord? Bij het vinden van een vondeling wordt haar de vraag gesteld: "Wie is er recent bevallen?". Als er een vaderschapskwestie speelt voor de stadsrechtbank, is de vroedvrouw vaak een belangrijke getuige. Vroedvrouwen moeten dan in opdracht van de vroedschap tijdens de barensood van de vrouw proberen de waarheid te achterhalen. Met haar getuigenis kan de vader immers aangesproken worden op de onderhoudskosten voor het kind en komt dat kind niet ten laste van het stadsbestuur.

Zo getuigt blijkens het stadsarchief in 1677 stadsvroedvrouw Trijntje Lamberts: "Maagje heeft op 25-6-1677 een zoon gebaard. Willem ontkent hier vader van te zijn." Het gerecht kent vervolgens het verzoek van de moeder tot alimentatie niet toe.

Zo getuigt ook Trijntje Roelen in 1685 dat Anna Maria van Nahuijs in barensood heeft verklaard dat Johannes van Velsen vader is van het kind.

De maatschappelijke plaats van de stadsvroedvrouw

Een stadsvroedvrouw wordt door de vroedschap als zodanig in loondienst aangesteld. Zij was daarmee - als vrouw - de enige met een officiële functie. Immers alle andere officiële ambten zijn voorbehouden aan mannen. Aspirant-vroedvrouwen uit Rhenen gaan in de leer bij de stadsvroedvrouw. Maar vanaf de 18e eeuw, als er inmiddels overal regelmatig kranten verschijnen, wordt bij een vacature ook buiten Rhenen gezocht. Er worden advertenties geplaatst in 'couranten' in bijvoorbeeld Utrecht, Amsterdam, Leiden, Delft en Den Haag. Als procedure

staat dan vermeld: een selectie van de sollicitatiebrieven, een sollicitatiegesprek, het controleren van getuigenschriften en een examinering, waarna de eedaflegging en aanstelling plaatsvinden.

Als vroedvrouwen dan na zo'n strenge selectieprocedure worden aangenomen vanuit een andere stad, dan verhuizen haar man en kinderen vaak mee en verwerven zij het burgerrecht van de nieuwe stad. Hieruit blijkt ook dat ze een maatschappelijke positie van belang heeft. Er wordt door het stadsbestuur een salaris betaald dat bestaat uit een bedrag op jaarbasis en een bedrag per bevalling. Het inkomen is dus afhankelijk van het aantal kinderen dat 'gehaald' is en het is dus zaak voldoende bevallingen te kunnen doen.

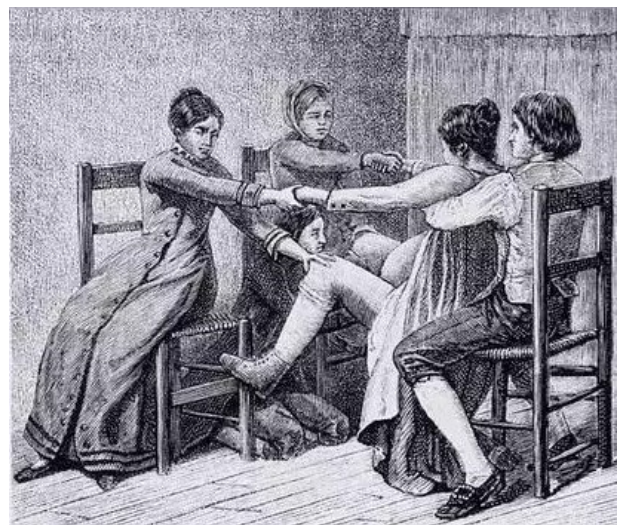
In de 17e eeuw schrijft men bij de aanstelling van Willemke van Schoonauwen daarover: *"ende den armen dienen om Godes wille, waarvoor zij jaarlijks zal genieten tot verval van haar huishuur, XXVI (26) gulden, een dagwerk turf en dergelijke."*

In de 18e eeuw worden bedragen genoemd van f100 tot f125, maar daarnaast krijgt de vroedvrouw ook dan een dienstwoning en een vracht turf.

Concurrentie

Met name in de dorpen rond Rhenen is er concurrentie van vrouwen die zich opwerpen als vroedvrouw. Zo wordt er in 1715 een onderzoek ingesteld door de Rhenense magistraat naar de kundigheid van drie Veense vroedvrouwen. Twee krijgen een werkverbod, één mag doorgaan.

Een verhaal uit 1765 over Anna en haar dochter Elisabeth van Rooy, ook uit 't Veen, is opmerkelijk. Moeder is al 38 jaar vroedvrouw. Zij leert haar dochter Elisabeth het vak.

Inzet van een mannelijke schootster, vermoedelijk haar echtgenoot ((Bron: <https://blog.myheritage.nl/2013/09/bevallingen-door-de-eeuwen-heen/>)

Beiden deden nooit examen. Omdat de dochter zich zelfstandig wil gaan vestigen, vreest Anna concurrentie. Zij doet alsnog examen bij de Rhenense stadsvroedvrouw en krijgt het monopolie voor Stichts Veenendaal. Daarentegen krijgt de dochter een verbod zolang ze geen examen met goed gevolg heeft afgelegd.

Ook in Achterberg speelt zoiets in 1739. Bij iedere overtreding van de niet-gekwalificeerde vrouw wordt haar een boete van drie gulden opgelegd.

Institutionele discriminatie

Naast vroedvrouwen kan ook een chirurgijn actief zijn als het om bevallingen gaat, de zogenaamde vroedmeester. Maar die laat dat tot de 16e-7e eeuw graag over aan de vrouwen en ook de vrouwen krijgen bij voorkeur steun van een vrouw. Met de opkomst van het onderwijs aan universiteiten en gespecialiseerde scholen verandert er iets. Vrouwen hebben geen toegang tot de meer theoretische opleiding tot chirurgijn, laat staan tot die van medisch doctor. De vroedvrouwen komen daardoor steeds meer in een ongunstige concurrentiepositie ten opzichte van chirurgijn-vroedmeesters en geneesheren.

Bij probleemsituaties zijn de vroedvrouwen vanaf de 17e eeuw bovendien verplicht onmiddellijk advies in te winnen bij een vroedmeester of medisch doctor, die in die tijd toch vaak minder praktische ervaring hebben. Instrumenten mogen zij niet gebruiken, wat de chirurgijns en artsen wel mogen. Dat leidt tot het gebruik van specifieke 'trucs' als hulpmiddel bij het baren, zoals het gebruik van de baarstoel of de inzet van een zogenaamde schootster. Het wordt met name onder de burgerij in de 18e eeuw langzamerhand chic om in plaats van een 'gewone' vroedvrouw een meer geleerde heer naast je bed te hebben. Zo ontstaat de praktijk dat vroedvrouwen geboortes doen die vroedmeesters en geneesheren te weinig opleveren: de natuurlijke bevallingen van volkswomen.

In 1792 klaagt vroedvrouw Bartina Schranenveld dan ook bij de Rhenense magistraat dat een chirurgijn, die tevens vroedmeester is, te vaak wordt opgeroepen door vrouwen in barensnood. Ze wordt in haar eis om financiële compensatie voor het inkomensverlies dat dat haar oplevert maar gedeeltelijk tegemoetgekomen.

Renée van Noort -Boogaardt

Andere tijden

Met de veranderingen in het stadsbestuur en de geleidelijk veranderende organisatie van de gezondheidszorg vanaf de Franse tijd, verdwijnt de klassieke positie van de stadsvroedvrouw. De ge-

meentelijke vroedvrouw, die tot in de 20ste eeuw werd aangesteld, was niet meer vanzelfsprekend beschikbaar voor alle burgers, maar met name voor de armen.

Maar vroedvrouwen, ofwel verloskundigen in moderne termen, vervulden en vervullen natuurlijk nog steeds een belangrijke maatschappelijke rol. Dat bleek wel toen enkele jaren geleden aan een grote groep vrouwen de vraag gesteld werd, welke vrouw een plaats verdiende in de beschreven geschiedenis van Rhenen. Onmiddellijk kwam uit verschillende hoeken de naam naar voren van Renée van Noort, die tussen 1960 en 2000 in de gemeente een verloskundige praktijk uitoefende vanuit Elst.

Renée groeit op in Nederlands-Indië. Op 14-jarige leeftijd komt zij vanuit Indonesië naar Nederland met haar ouders. Renée is leergierig en gaat naar de HBS in Wageningen en later naar de opleiding tot vroedvrouw in Rotterdam.

Zij start haar praktijk verloskunde in een tijd dat de plaats voor elke getrouwde vrouw met kinderen nog thuis is. Ze combineert haar werk met het moederschap, wat juist in dit vak niet eenvoudig is, want als er iemand belt, op welk tijdstip ook, moet je klaarstaan en direct op pad kunnen.

In het begin fietst ze naar haar cliënten en later blijkt de Solex een prima vervoermiddel tot de praktijk groeit en de auto zijn intrede doet.

Zij innoveert graag en als een van de eerste verloskundigen heeft zij een echoapparaat. Via 'gewoon doen' en kijken doet ze hiermee ervaring op. Opleidingen zijn er in de begintijd nog niet. Als de automatisering zijn intrede doet, koopt ze een computer en gaat ze aan de slag.

Renée is een voorbeeld voor elk verloskundig handelen, waarbij een groot gevoel van betrokkenheid en oog voor het unieke van elk mens en zijn situatie de basis moet zijn.

Als ze met haar werk stopt bestaat de verloskundige praktijk inmiddels uit drie verloskundigen.

Vanaf dat moment ontstaan er steeds grotere verloskundige praktijken met teams van verloskundigen die een steeds groter werkgebied kennen. De tijd van de stadsvroedvrouw is dan echt voorbij.

Boekrecensie

Onderzoeker Harmen Hoogenboom over het snelle verlies van de voorposten van de Grebbelinie

Waarom vecht de een en vlucht de ander? Waarom en waardoor vechten militairen, of juist niet? Wanneer gaan ze voorwaarts en wanneer wordt het te veel? Met zijn vorig jaar verschenen studie *Tot de laatste man en de laatste patroon* over het snelle verlies van de voorposten wil Harmen Hoogenboom een bijdrage leveren aan een niet afgeronde discussie in wetenschappelijke en militaire kringen.

Hoogenboom, bachelor geschiedenis en onderzoeksmaster, heeft speciale belangstelling voor verschillende facetten van oorlogsvoering. Hij is vooral gefascineerd door het gedrag op het gevechtsterrein. Voor zijn onderzoek richtte hij zich op de gebeurtenissen van de eerste dag (zaterdag 11 mei) van de Slag om de Grebbeberg. De strijd beperkte zich toen tot de voorposten, een onafgebouwde linie van losse stellingen in de Nude, die niet door loopgraven met elkaar waren verbonden. Ze sloten een paar kilometer boomgaarden en weiden af tussen de Rijn en de inundaties langs de Grift.

Mitrailleur in de rug

Onderzoekers en publicisten zijn het al decennia niet eens over de vraag of de verdedigers in de meidagen

Sergeant-majoor-instructeur Blom

van 1940 naar volle vermogen hebben gevochten of dat ze het gevecht met de Duitsers te vaak en onnodig ontweken. De tientallen boeken en artikelen

van historici, onderzoekers, journalisten en dagboeken van veteranen geven sterk wisselende antwoorden. Van 'de helden van de Teufelsberg' (kwalificatie van Duitsers) tot lafaards, die op de loop gingen voor 'kwajongens van 17 tot 20 jaar'.

Die laatste beoordeling is van de commandant van het Tweede Legerkorps, generaal-majoor Jacob Harberts. Onder zijn bevel viel het derde bataljon van het 8e Regiment Infanterie, dat de voorposten bezette. 'Gevluchte militairen dwingen we zo nodig met de mitrailleur in de rug terug naar het front', beval Harberts al op de eerste oorlogsdag.

Massale desertie

In zijn hoofdkwartier in Doorn had de generaal signalen opgevangen van massale desertie. Hij zocht een afschrikwekkend voorbeeld, die elke gedachte aan vluchten zou ontmoedigen. Hij zocht een deserteur die met zekerheid door de krijgsraad ter dood veroordeeld zou worden. Het bericht over de executie wilde Harberts bekend laten maken onder al zijn ondergeschikte militairen.

Dienstplichtig vaandrig Jannes Tack leek Harberts een goed voorbeeld. Tack was commandant van een sectie zware mitrailleurs en hij had met zijn manschappen hun stelling in de voorposten verlaten, ruim voor de strijd in volle hevigheid was ontbrand. Maar vlak voor de generaal Tack voor de krijgsraad kon dagen, werd Harberts een veel duidelijker geval van desertie aangereikt: de 23-jarige sergeant Chris Meijer, die de volgende dag, op eerste pinksterdag, 12 mei 1940, stierf voor het vuurpeloton.

Golfbrekers

De strijd om de voorposten kent ook

andere verhalen. Vijftig meter naast de stelling van Jannes Tack, die rond het middaguur al was verlaten, lag die van sergeant-majoor-instructeur Bernard Blom. De ervaren onderofficier Blom en zijn 17 manschappen hielden tot 17.30 uur stand tegen de furieus aanvallende manschappen van het IIe bataljon van de SS-Standarte Der Führer. Pas toen de situatie van de sectie Blom hopeloos was geworden gaven ze de strijd op. Blom en zijn mannen waren een echte 'golfbreker' geweest in de Duitse opmars. Een rol die Harberts had verwacht van alle manschappen in de voorposten.

De kritiek van Harberts en de hogere legerleiding zette de toon voor een slepende discussie over de gevechtswaarde en gevechtsbereidheid van ons toenmalige leger. Onderzoekers lieten zich in publicaties soms meedeinen op de golven van de tijdgeest. Hoogenboom beschrijft hun zoektocht naar de balans tussen heldenverering, lafheid en schendingen van oorlogsrecht. Hun werk leidde in de jaren '70 en '90 tot geruchtmakende en woedende reacties van veteranen. Immers: die historici met hun boekenwijsheid waren toch zelf niet bij geweest...

Derderangs leger

Anti-militairisme, de politiek van het 'gebroken gewertje', de legerleiding had de tijdgeest tegen. Onder de manschappen heerste een gebrek aan motivatie, moreel en discipline, en men onderschatte de

dreiging en de ernst van de situatie. Maar ook de legerleiding ging bepaald niet vrijuit. Hoogenboom somt het allemaal op: de statische, vertragende en achterhaalde bevelsstructuur, gekoppeld aan een overschatting van de eigen militaire kracht.

Hoogenboom weet dat over de grens heel anders tegen ons leger werd aangekeken. Militaire waarnemers uit Engeland, Frankrijk en Duitsland beoordeelden in de jaren '30 ons leger als een tweede- of zelfs derde-rangs krijgsmacht. Zelfs na negen maanden mobilisatie bleek in mei 1940 dat onze militairen nog steeds onvoldoende geoefend waren en totaal niet voorbereid op het overrompelende geweld van moderne wapens. De oorlog zou hen allemaal verrassen en opbreken, de mannen in de voorposten als eersten.

'Held' en 'lafaard' langs de meetlat

Onderzoeker Hoogenboom vond in vaandrig Tack en sergeant-majoor Blom twee aansprekende voorbeelden: want waarom ontwijkt de ene onderofficier de strijd en vecht de ander in vrijwel dezelfde positie door? Los van karaktereigenschappen en stressbestendigheid speelt een aantal andere meetbare factoren een rol. Ze staan systematisch gerangschikt in het eind 20e eeuw ontwikkelde OATDOEM-model.

Die afkorting staat voor een checklist voor commandanten, die ze systematisch kunnen afvinken: Oriëntatie (op de opdracht), Analyse (van de opdracht), Terrein (& weer), Dreiging (& vijandanalyse), Overige factoren, Eigen middelen en Mogelijkheden.

Hoogenboom bekeek aan de hand van deze lijst de positie en gedrag van Bom en Tack in 1940. Hoogenboom beschrijft in ruim 230 pagina's de invloed van elke factor op het bataljon in de voorposten en zoomt vervolgens in op de situatie van de twee voornoemde onderofficieren. Die aanpak maakt de studie toegankelijk, ook voor leken op het gebied van oorlogsvoering. Want wie nooit het genoeg van de militaire

dienstplicht heeft gekend wordt bij het lezen geholpen door illustraties en plattegronden.

Verliezen in cijfers

Had Harberts een punt toen hij fulmineerde over lafaards? Hoogenboom laat de feiten spreken: militair gezien is een aanvaller in het nadeel is ten opzichte van verdedigers.

Maar na de strijd om de voorposten telden de Duitsers 22 gesneuvelden en 65 gewonden. De verdedigers betreurden twee keer zoveel doden: 50 gesneuvelden en 66 gewonden. Dit hoge verlies wordt wel toegeschreven aan de urenlange inleidende artilleriebeschietingen, maar volgens Hoogenboom hadden de meeste slachtoffers kogelwonden.

Hij voert meer cijfers aan: van de 600 Nederlandse manschappen in de voorposten werden die dag 250 krijgsgevangenen genomen, 200 militairen waren gevlucht naar Plantage Willem III en vormden een gedemoraliseerde groep. De resterende 50 mannen van het bataljon waren, soms zwemmend, de Rijn overgevlucht.

Hoogenboom, Harmen, *Tot de laatste man en de laatste patroon*, Uitgeverij Aspekt, ISBN 978-94-6424-091-7 NUR 680, prijs € 24,95

Wie weet iets over...

Jenny de Jong?

Maison Jenny 1945

De werkgroep Vrouwen in Rhenen heeft nog steeds belangstelling voor informatie over Rhenense vrouwen. Het boekje '101 kleurrijke vrouwen, kleuren Rhenen' geeft de verhalen weer van vrouwen die toen door ons verzameld zijn. Maar onze website <https://vrouwen-van-rhenen.jouwweb.nl/> is flexibel en kan uitgebreid worden met nieuwe verhalen over Rhenense vrouwen. De naam van Jenny de Jong werd genoemd in een gesprek. Zij blijkt in de vorige eeuw de eigenaresse van

een hoedenzaak in Rhenen te zijn geweest. Een ondernemende vrouw! Weet u meer over Jenny de Jong, hebt u fotomateriaal van Jenny zelf of de winkel? De werkgroep Vrouwen van Rhenen geven Jenny graag een plekje op de website.

Graag reacties naar hboor21@planet.nl of m.groenendijk@freeler.nl

Vroeger en nu

Kees Waiboer en Leo Schoonhoven

De Koning van Denemarken. Volgens overlevering zou in 1531 de koning van Denemarken er de nacht hebben doorgebracht. De herbergier noemde zijn herberg sindsdien naar de koninklijke gast.

In het cafe vonden openbare verkopeningen plaats, gedurig werd wekelijks een graanbeurs gehouden en ook was het een plek om tot zakelijke afspraken te komen. Bekend is dat er schilders logeerden. De bovenzaal herbergde een sociëteit. Het gebouw (in 1831 'gerenoveerd' en tot hotel verbouwd), dat stond op de oostelijke hoek van de Kloostersteeg en de Hof, is in de meidagen van '40 verwoest.

Na de oorlog heeft Hendrik de Roder het pand in de Delftse Schoolstijl laten herbouwen naar een ontwerp van de Rhenense architect A.A. van Ommen.

Eerder had De Roder in de oorlog het aanbod afgewezen om te herbouwen op de hoek van de Kruisstraat en het nieuwe Frederik van de Paltshof (waar het hotel Het Wapen van Hardenbroek van Hendrik Laheij - thans de winkel van Bruna - is verzezen).

De na de oorlog herbouwde 'Koning' staat ca. 50 m meer naar het westen.

Bron: Rhenen, geschiedenis en architectuur, Henk Deys en Fred Vogelzang

Foto: Leo Schoonhoven

In Memoriam

L.E.G. (Lidy) Bultje–van Dillen

04-11-1939 / 03-02-2022

Drieëntwintig jaar geleden leerden wij Lidy kennen toen zij bestuurslid werd van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.. Al snel bewees zij haar verdiensten voor de vereniging door zich in te zetten voor de realisatie van de uitgave van de Kadastrale Atlas Rhenen 1832. De vereniging had zich verbonden voor de financiering van de Atlas door sponsoring van de 34 kaarten à € 350. Zonder aarzeling ging Lidy bedrijven af om ze over te halen tot aankoop van één van de kaarten. Vooral dankzij haar kon de Atlas worden uitgegeven. Spoedig daarna werd ze betrokken bij de organisatie van het 100-jarig jubileum van de vereniging in 2007. Ook toen bleek dat Lidy altijd in was om iets op te starten, uit te voeren en tot een goed eind te brengen. We deden nooit tevergeefs een beroep op haar en het kwam altijd goed. Ook niet toen haar gevraagd werd om als Winterkoningin Elisabeth Stuart, gehuwd met Winterkoning Frederik van de Palts, mee te doen in de optocht ter gelegenheid van 100 jaar HVOR en 750 jaar Stadsrechten Rhenen; deze twee jubilea werden bij bepaalde gelegenheden samengevoegd. Zij zat als een echte koningin in een fauteuil op een platte wagen die het Rhenense Koningshuis voorstelde. Dit koninklijk echtpaar had in het bijzonder haar historische belangstelling, wat bleek uit de vele publicaties en de documentatie die zij over hen had verzameld. Er volgden daarna, in de afgelopen twee decennia, nog vele andere activiteiten waarbij we samen, en met anderen natuurlijk, optrokken om iets tot een succes te maken. In 2012 is Lidy afgetreden als bestuurslid, maar Lidy zou Lidy niet zijn geweest als ze niet betrokken bleef bij cultuurhistorische activiteiten in Rhenen, ook al was ze met Jur

verhuisd naar Wageningen, naar een appartement in Belmonte.

Als voorzitter van de Stichting Publicaties Oud Rhenen had zij een belangrijk aandeel in de realisering van boekuitgaven over de geschiedenis van Rhenen. In de loop der jaren zijn er 14 uitgaven geweest, waarvan zij de meeste als voorzitter heeft mogen presenteren. Het boek van Cor Crum uit 2009 'Verjaagd van de Grebbeberg, Een familiegeschiedenis 1940-1945' heeft haar het meeste plezier en voldoening gegeven. Cor Crum vertelde en schreef, en Lidy redigeerde en leefde mee met de herinneringen die naar boven kwamen. Ze hadden natuurlijk ook gedeelde herinneringen aan de voet van de Grebbeberg: Crum aan de Grebbesluis, Lidy aan Onderlangs, waar ze jaren met Jur heeft gewoond. Zij hadden daar speciale huisdieren: ringslangen, die 's morgens op de hoek van hun woning in de zon lagen op te warmen.

Lidy was ook voorzitter van de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen, vroeger de Vrienden van Streekmuseum Rhenen. Veel geld

heeft de Stichting niet, heeft het ook nooit gehad, dus er moet steeds weer een goede afweging gemaakt worden welke aanbieding in aanmerking komt voor aanschaf. Het overleg met de conservator en later met de directeur van het Stedsmuseum Rhenen of het object wel paste in de museumcollectie was bij Lidy in goede handen. Begin februari kwam er nog een aanbieding van een prachtig schilderij van volgens de een Rhenen, maar volgens anderen van Arnhem. Terwijl het bestuur wilde beginnen aan een online discussie 'ja dan nee', kwam er van Lidy een laatste mail: "Zoeken jullie het maar uit. Ik wil niet over mijn graf heen regeren.". Kort, krachtig, nuchter, zoals we haar kenden.

De laatste twee jaren was Lidy iedere week een ochtend bezig met het op orde brengen van de bibliotheek van de historische vereniging. Alle boeken nam zij stuk voor stuk in de hand, de gegevens werden door mij ingevoerd in het bibliotheekadministratiesysteem en de boeken op volgorde geplaatst in de kasten in De Commanderie, het onderkomen van de vereniging. De dubbele exemplaren werden in een aparte kast gezet en het bestuur werd voorgesteld ze te verkopen aan de leden. Zaterdag 27 november vorig jaar was het een drukke middag met vele liefhebbers voor de publicaties. Begin januari zei Lidy: '*Dat hebben we toch maar mooi op tijd klaar gekregen!*'.

Donderdag 6 januari stuurde Lidy een verontrustend mailtje rond met het bericht van haar specialist/oncoloog van Tweede Kerstdag: "Hooguit drie maanden, maar eerder weken. Ach, ik ben 82, ik heb een goed leven gehad, het is goed zo.". Ze had in haar boekenkast ruim een

meter historische boeken over Rhenen die ze de vereniging wilde schenken. Zaterdagmiddag 22 januari hebben Toine Maas en ikzelf ze bij haar opgehaald. Het werd tevens een afscheidsbezoek, maar er was niets treurig aan. Ze had de

regie over haar levenseinde volledig in de hand. Ze werd deze laatste weken gesteund door haar zus Pauline en zwager Hugo, die bij haar waren ingetrokken, en ze nam afscheid van ieder die langskwam of belde. Precies zoals ze het wilde.

Velen zullen met een glimlach aan Lidy terugdenken; ze was altijd bezig, opgewekt, goed gehumeurd. Het was een voorrecht haar te hebben gekend.

Willem H. Strous

In Memoriam

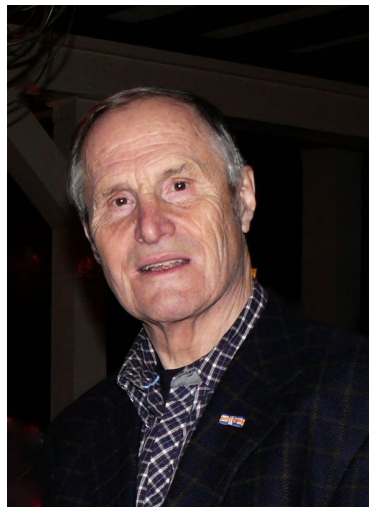
H.B. (Henk) Gieszen

Op 4 maart 2022 is op 81-jarige leeftijd Henk Gieszen overleden. We zullen hem nooit meer tegenkomen, we zullen ook zijn bekende enthousiaste, ietwat hese stem nooit meer horen.

Henk was een bekende figuur in het Rhenense stadsbeeld, hij was altijd ergens mee bezig, hij was nooit stil. Voor intimi uit zijn jeugd jaren heette hij Henny.

Hij heeft zich met veel zelfstudie en avondenlange cursussen Hogere Veiligheidskundige opgewerkt tot veiligheidsofficier in de rang van majoor. Hij was hier met recht trots op. Tijdens de Joegoslavische oorlog begin jaren '90 fungeerde hij als waarnemer tussen de strijdende partijen. Dankzij zijn militaire achtergrond kon hij als veteraan deelnemen aan de Bevrijdingsfeesten op de 5e mei in Wageningen. Misschien dankt hij aan die periode ook zijn liefde voor marsmuziek.

Na zijn diensttijd heeft hij zich gewijd aan de Historische Vereniging, waar hij zich in het bestuur zeer verdienstelijk heeft gemaakt op allerlei gebied. Vooral was hij hier op zijn plaats bij het werven van nieuwe leden. Als hij je aanschoot

om lid te worden kon je haast niet weigeren. In het bijzonder geschiedde dit wanneer hij op Koninginnedagen de kraam van de Historische Vereniging bezette. Gewoonlijk waren het op dergelijke dagen de bestuursleden die bij toerbeurt de bemensing van de kraam verzorgden, maar Henk was er meestal steeds de gehele dag present. Hij beheerde ook in De Commanderie de 'geheime kast' met de voorraden van het tijdschrift *Oud Rhenen* en de onverkochte boekuitgaven. Hij was echt een doener, die op de achtergrond voor de vereniging

allerlei werkzaamheden verrichtte. Bijzonder succesvol pakte zijn reparatie/restauratie van carillon en beiaard in de toren van de Cunera-kerk uit. Na zijn werkzaamheden, uitgevoerd in de kelder van medeverenigingslid Roosenbeek, waren zelfs deskundigen enthousiast over het resultaat.

Henk speelde bij bijzondere gelegenheden mee met toneelvereniging De Hucht. Hij was medeoprichter van de Soos, waar op dinsdagmorgen bijeenkomsten, proefpresentaties en kletspraatjes voor en door leden worden gehouden.

Wegens zijn verdiensten voor de Vereniging werd Henk benoemd tot erelid van de Vereniging en Hare Majesteit maakte hem lid van de Orde van Oranje Nassau.

We zullen het voortaan allemaal zonder Henk moeten doen.

Henk Deys

Uit het HVOR-bestuur

Het eerste halfjaar als voorzitter van de HVOR.

Medio maart zijn we gelukkig verlost van de meeste maatregelen omtrent Corona. Maar het loslaten van de beperkingen moet ook kunnen en we zullen blijvend alert moeten zijn omdat wij als HVOR te maken hebben met leden van een wat hogere leeftijd en een aantal daarvan is ook kwetsbaar.

Het is nu ruim een half jaar geleden dat ik gekozen ben als voorzitter van de HVOR. Wat waren de eerste verwachtingen voor de korte termijn en wat is daar ook daadwerkelijk van uitgekomen?

Als kortdurend lid (2 jaar), regelmatig bezoeker van de soos en als bestuurder van de gemeente had ik me een redelijk beeld geschapen van het doen en laten van de HVOR. Als eerste daadwerkelijke bijdrage mocht ik meedenken bij het nieuwe beleidsplan van de vereniging. Juist bij zo'n bijdrage, maar ook bij deelname aan welke werkgroep of commissie dan ook, wordt de betrokkenheid bij de vereniging veel inniger. Je gaat je meer verdiepen in de club en wil dan automatisch ook graag oplossingen aandragen. Oplossingen die vaak niet onmiddellijk voorhanden zijn. Dat heeft dan z'n tijd nodig. Vandaar dat we de aanbevelingen die gedaan worden in ons nieuwe beleidsplan niet allemaal gelijktijdig op kunnen pakken of kunnen uitvoeren, maar dat we daar 4-5 jaar de tijd voor nodig hebben.

Een van de meest urgente zaken die benoemd werden is de ledenwerving. En wat ik dan zo goed vind van de HVOR is dat er mensen opstaan die daar ideeën over hebben en niet alleen de ideeën hebben, maar ze ook uit gaan voeren. En het levert resultaat op. Evenzo gaat het bij de pr-activiteiten. Velen vinden dat we daar de moderne middelen als facebook te baat moeten nemen om anderen te bereiken en enthousiast te maken voor de HVOR. Dan is daar plotseling op voorspraak van een van onze eigen leden een facebookdeskundige, die dat voor ons van de grond wil tillen.

Onze eigen leden hebben het vermogen en de verantwoordelijkheid aanzetten te geven tot of op zoek te gaan naar mensen met kennis die ons daarbij willen helpen. Dat is mij opgevallen als iets moois van deze, onze vereniging. Zo ook met de bemensing van de nieuw op te zetten monumentencommissie, die in september weer iets moois neer gaat zetten. Even de tamtam laten gaan en er dient zich een lid aan die de handschoenen op-pakt. Chapeau mensen!

VRIJWILLIG, maar niet VRIJBLIJVEND!

Een zaak die tevens in het beleidsplan veel aandacht heeft gekregen is onze huisvesting. Een geheel andere zorg! Even leek het erop dat een mogelijkheid geschapen kon worden om in het voormalig Rode Kruis-gebouw een nieuw home te betrekken. Gesprekken met de wethouder liepen voorbeeldig. De wethouder deed ook min of meer bepaalde toezeggingen om 60 m² te kunnen huren in het voormalig Rode-Kruis gebouw. Het uiteindelijke aanbod was aanmerkelijk minder. Een aanbod waar we helaas niet zo veel mee kunnen omdat een minimaal benodigde ruimte van 60 m² (nu 100 m²) ook met de geboden financiële hulp verder niet te vinden is in Rhenen. Behalve in het voormalige Rode Kruis-gebouw dan. Een bittere tegenvaller en dus een nog steeds onzekere toekomst met betrekking tot de huisvesting. Hier zal zeker het laatste woord nog niet over gesproken of geschreven zijn.

Henk van den Berg,
voorzitter

Verantwoording

Heleen Ankersmit

Geraadpleegde bronnen

- Ankersmit, H. 1931. Het wezen der school in Sovjet-Rusland. Zoals het uit den arbeid der kinderen tot ons kwam. Uitgeverij Querido, 32pp.
- Ankersmit, H. 1936. Een maand in de Sowjet-Unie, Uitgeverij V.V.S.U., Amsterdam, 38pp.
- Ankersmit's Textiel Fabrieken N.V. Een historisch overzicht. <http://www.ankersmit.info/familie.php>.
- Archieven Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam, Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis (ATRIA), Amsterdam, en Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU), Wijk bij Duurstede.
- Dekker, H. 1998. Drie Rhenense pottenbakkers. Oud Rhenen 17(1), 38-48.
- de Jong, Lamberthe J. 2020, 'Heleen Ankersmit', in: *25 markante Deventenaren*: bijzondere verhalen over inspirerende mensen. Deventer 2020, pp 124-128.
- Redactie, *Ankersmit, Heleen*, in: *Digitale Vrouwenlexicon van Nederland*
- de Veer, A.A. (bezorger) 2020. Reis naar de Middellandse Zee en de Zwarte Zee met het vrachtschip Clio in 1926, eigen uitgave, 152pp.
- Wibaut-Berdenis van Berlekom, M. 1976. Herinneringen. Uitg. De Trommel Amsterdam, 95pp.
- Wikipedia / Wikimedia.

Met dank aan Willem Ankersmit (Deventer), Lamberthe J. de Jong (Diepenveen), Korrie Koorevaart (Terebinth, Leiden), John van Miltenburg (Rosmalen), Gerrit van Nieuwenhuizen (HVOR Rhenen), Nees van den Oosterkamp, Elst, Berto Smit (Rhenen) en Aart A. de Veer (Utrecht)

Herculer Segers Gezicht op Amersfoort

Voetnoten

1. Laurens Schoemaker Hercules Segers' mirrored world: Three views of Rhenen, Oud Holland 2021 - 4 volume 134.
2. J. Springer, Die Radierungen von Herkules Seghers 1910-1912 vol 2 p.4
3. Amersfoort of Rhenen, Maandblad Oud-Utrecht 1957, p.51-54.
4. H. de Jong, Amersfoort of Rhenen? Maandblad van Oud-Utrecht 39 (1966) pp 4-6.

5. H. Leeflang en P. Roelofs, Hercules Segers, Painter, etcher Amsterdam 2016/2017.
6. H. Smulders, Rhenense molens, Oud Rhenen p. 22-26, 1983.
7. Samuel van Hoogstraten, Inleyding tot de hooge schoole der schilderkonst, 1678, p. 196.
8. www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/kunstenaars/hercules-segers.

Wijkcentrum Rhenen-Hoog 50 jaar

Bronnen

- Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede, Archiefnummer 355 Hervormde Gemeente te Rhenen, 1634 - 2007, inventarisnummers 704 t/m 708 Bouw Wijkcentrum Rhenen-Hoog.

De Virtuele kerk in de steigers

Bronnen

- Tegen de HELLING van de HEUVELRUG, Laurens Schoemaker, 2007.
- Bartholomeus van Bassen, architect en kunstschilder, Pieter Vis, Oud Rhenen, jaargang 39 nr 1 2019.
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Scala_Santa.

Het Gasthuis te Rhenen

Voetnoten

1. Een meer uitgebreide en geannoteerde versie van deze bijdrage verscheen in september 2021 in de afscheidsbundel aangeboden aan Ria van der Eerden, archivaris van het Regionaal Archief Zuid-Utrecht. Voor deze bijdrage zie: H.P. Deys, 'Het Gasthuis te Rhenen in de tweede helft van de zestiende eeuw', in: C.A. van Burik, H. Postema en R. Uppelschoten (red.), Zuid-Utrechtse archieven boven water. Liber amicorum voor Ria van der Eerden-Vonk, Hilversum 2021, 93-111. Uitg. Verloren BV.
2. Van de rekeningen van de kameraar-gasthuismeester zijn over de jaren tot 1600 de volgende bewaard gebleven: 1547/1548, 1570/1571, 1582/1583, 1585/1586-1592/1593, 1594/1595 1599/1600 (Regionaal Archief Zuid-Utrecht [RAZU], Stadsbestuur Rhenen, inv.nr. 845) en 1610/1611 (idem, inv.nr. 846).

Literatuur

- Combrink 1982. J. Combrink, 'Iets over het Gast- en Weeshuis', Oud Rhenen 1 (1982-3), 3-4.
- Deys, H.P. en Valkenburg A., 1986, 'Een

eeuw zorg en huisvesting voor ouderen in Rhenen', Oud Rhenen 5 (1986-3), 1-48.

- Van Groningen 2008. C.L. van Groningen, 'De lotgevallen van het gast- en weeshuis in Rhenen', in: E. Taverne, P. Leupen en C. van Groningen, Rhenen 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008, (Rhenen) 2008, 54-67.
- Jesse 1915. R. Jesse, Inventaris der Bezittingen van het Gasthuis, Rhenen 1915.
- De Jong 2022. A.J. de Jong, 'De ligging van de Gasthuisstraat in de middeleeuwen', Oud Rhenen 41 (2022-1), 6-7.
- Oostveen en Oostveen-Bonnema 2002. J. Oostveen en A. Oostveen-Bonnema, 'Het gasthuis te Rhenen', Westerheem 51 (2002-3), 161-166.
- Oostveen en Oostveen-Bonnema 2009. J. Oostveen en A. Oostveen-Bonnema, 'Nogmaals de Gasthuiskapel te Rhenen', Oud Rhenen 28 (2009-3), 58.
- Oostveen en Oostveen-Bonnema 2020. J. Oostveen en A. Oostveen-Bonnema, 'Archeologisch onderzoek naar de Gasthuiskapel in 1994. Bouwgeschiedenis van een vijftiende-eeuwse kapel', Oud Rhenen 39 (2020-3), 2-5.
- Strous 2008. W.H. Strous, 'Het Gast- en Weeshuis te Rhenen', in: L. Bultje-van Dillen (red.), Geschiedenis van Rhenen, Utrecht 2008, 152-159.
- Strous 2017. W.H. Strous (red), Rformatie in Rhenen, Rhenen 2017.

De vroedvrouwen van Rhenen

Literatuur

- Henny Boor en Mirjam Groenendijk, 101 Kleurrijke vrouwen, kleuren Rhenen, 2021.
- Soetkin Gryson, De vroedvrouw en de achterwaarderster Gent, 2009.
- Patrick Naaktgeboren, De sociale positie van stadsvroedvrouwen in vroegmodern Dordrecht, 2016.
- Frederik Ruysch Onwetenheidt, beuzelingen en dwalingen: over de verloskundigen in 17e-eeuws Amsterdam.

Colofon

OudRhenen

Cultuurhistorisch tijdschrift OudRhenen is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en verschijnt driemaal per jaar. De redactie nodigt auteurs uit om artikelen te schrijven liefst over de culturele geschiedenis van Rhenen en omstreken. De redactie van het tijdschrift wil een bijdrage leveren aan 'het debat zonder einde': de geschiedschrijving, en die van Rhenen en omstreken in het bijzonder. Het is bestemd voor een breed cultuurhistorisch geïnteresseerd publiek.
Jaargang 41, nummer 2, mei 2022.

Uitgave

Van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR).

Eindredactie

Conchita de Jong, Pieter Vis
Redactie-assistent, Ellen Vlak-Derksen

Redactieraad

Henny Boor, Jan Maarten Doorman, Kees Waiboer

Redactie-adres

p/a Trambaanweg 4, 3911 AH Rhenen
redactie@oudrhenen.nl

Aan dit nummer werkten mee

Henny Boor, Henk Deys, Mirjam Groenendijk, Ton van den Heuvel, Conchita de Jong, Floris Keijzer, Peter van Krugten, Leo Schoonhoven, Pim Strous, Pieter Vis, Just Vlak, Pieter de Vries, Kees Waiboer

Opmaak

Pieter Vis

Basisontwerp

Michel Backus ('Idee en Ontwerp', Rhenen)

Druk

Drukwerkdeal

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Lidmaatschap Vereniging

De contributie voor lid/abonnee jaargang bedraagt € 23,50 (leuk 'Rhenens' cadeau-tje!) en het lidmaatschap gaat per direct in. Gaarne betaling van de contributie op bankrekening nummer NL70 INGB 0001211163 onder vermelding van 'nieuw lid per (datum)'. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd. Opzeggen kan tot 4 weken voor het einde van het verenigingsjaar dat loopt van januari tot en met december. Het lidmaatschap geldt voor een echtpaar (partners).

HVOR-Bestuur

Voorzitter, Henk van den Berg
Secretaris, Gerrit van Nieuwenhuizen
Peningmeester, Reijer van der Meijden
Bestuursleden, Kees Waiboer, Lex Mulder, Anton de Ridder, Dick van Laar, Nees van den Oosterkamp

PR & Communicatie, vacature

Secretariaat

Ir. G.H. van Nieuwenhuizen, Rozenlaan 72,
3911 DX Rhenen, tel: 0317 - 614 273
info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Jaap Klootsema, tel: 0317 - 741 203

Website

www.oudrhenen.nl
Info@oudrhenen.nl
Webmaster: A. Verhagen

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg, Anton de Ridder
Werkgroep Archeologie, Hans Gadellaa
Werkgroep Beeldbank, Gerrit van Nieuwenhuizen
Werkgroep Bibliotheek, Pim Strous
Werkgroep Elst en Remmerden, Dick van Laar en Nees van den Oosterkamp
Werkgroep Genealogie en heraldiek, Ad de Jong
Werkgroep Sociëteit, Bartho Kobus, Kobus van Ingen
Werkgroep Virtueel Rhenen, Pieter Vis
Vrouwen van Rhenen, Henny Boor, Mirjam Groenendijk

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Indien iemand meent dat zijn rechten niet zijn gehonoreerd, kan hij/zij contact opnemen met het secretariaat.

Errata

Jaargang 41, nr 1 jaargang 2022

Rudolf Strasser

Verzuimd is de bronvermelding bij dit artikel te vermelden:

- Gemeente Archief Ede
- Stadsarchief Amsterdam
- Haags Gemeente Archief
- NIOD Amsterdam
- Delpher
- J.M. Doorman Rhenen
- André Toonen Cunera Vloerbedekking Rhenen
- T.J.M. Schlatmann Overveen
- Heemkundekring 'De Baronie van Cranendonck'
- Stadsarchief Berlin Duitsland
- Berlin Adressbücher 1896, 1935
- Stadsarchief Eschwege Duitsland
- Stadsarchief Kassel Duitsland
- Arolsen Archiv
- Stadsarchief Brussel België - Vreemdelingendossier 174797

RESIDENCE
RHENEN
RESTAURANT
DE KOTISSEKJE

BRUILOFT TRAINING
VERGADERING CONDOLEANCE
PERSONEELS FEEST LUNCH & DINER
CONFERENTIE EVENEMENT
MANIFESTATIE HIGH TEA
SEMINAR JUBILEUM
PRESENTATIE RECEPTIE

WWW.RESIDENCERHENEN.NL | 0318-542 888 | INFO@RESIDENCERHENEN.NL

van Hees Salon
HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK
Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
• Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
• Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
• Profiteer van like en win acties

K KEVIN MURPHY
REDKEN 5TH AVENUE NYC
M MOROCCANOIL
PUPA MILANO

LEERSUM
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.00 uur
wo: 09.00 - 18.00 uur
do: 09.00 - 18.00 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

RHENEN
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.30 uur
wo: 09.00 - 18.30 uur
do: 09.00 - 18.30 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

Rijksstraatweg 231
3956 CN Leersum
T 0343 454 056

info@vanheessalon.nl
www.vanheessalon.nl

Herenstraat 23
3911 JB Rhenen
T 0317 614 248

Wij denken niet in cijfers maar in loyaliteit

Jaap van Lienden
Adviseur

Familiebedrijvigheid is ons DNA

persoonlijk | gedreven | onderscheidend

FINANCIËEL | BELASTINGEN | PERSONEEL **Van Lienden & Kooistra**

vlkadviseurs.nl Rhenen | Barneveld | Eefde

Tank & Scheur

T&S Exploitatie, Tank en Scheur, exploiteert onbemande tankstations. Bij deze tankstations kunt u 6 dagen per week 24 uur per dag terecht met heel aantrekkelijke kortingen.

Indien u voor minimaal 20 liter bij ons tankt en uw gegevens achterlaat in onze brievenbus, maakt u kans op 10 x 50,00 cash per twee maanden. Dit wordt uitgereikt met een hapje en drankje.

Tevens kunt u ons vinden via onze facebookpagina Tank & Scheur.

Tank & Scheur • Remmerden 2, Rhenen
Tank & Scheur • Deventerweg 80a, Laren (GLD)
T: 0317 612821 • F: 0317 616073 • E: info@tankenscheur.nl • zondag gesloten

SPECIALITEITEN

SMITS

SINDS 1992

Herenstraat 16
3911 JE Rhenen
0317 · 615 563
info@smitsspecialiteiten.nl

Tapijt!

dat voel je, dat beleef je.

endless cunera

www.cunera.nl
tel. (0317) 619 001

DICK VAN LAAR
BOUWKUNDIG ONTWERP - EN TEKENBUREAU B.V.

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

- nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
- milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
- indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

De Groene Kamer

NATUURVOEDING

De winkel in natuurvoeding

www.degroenekamerrhenen.com
Herenstraat 68, Rhenen 0317-612138

